

Philosophical Communications, Web Series, No 56.
Dept. of Philosophy, Linguistics and Theory of Science,
University of Gothenburg, Sweden.
ISSN 1652-0459

Wittgensteins bildteori för språket

Helge Malmgren

Göteborg 2010

Litet förord

Föreliggande skrift är en preliminär version av första halvan av en kommande bok (som förmodligen kommer att heta *Wittgensteins mening*). Den har därför två förord. Det tänkta förordet till den tänkta boken återfinns nedan. Observera att inte alla de läsare som särskilt (tänks) avtackas där har läst den föreliggande versionen.

Det är givetvis tveeggat att lägga ut en halvfärdig bok till allmänt beskådande. En viktig anledning till att det ändå görs är att manuskriptet är kurslitteratur just nu och således kommer att cirkulera bland mina studenter i vilket fall som helst.

Jag vill passa på att nämna att jag publicerat två skrifter till om Wittgenstein i skriftserien *Filosofiska Meddelanden*: ”Anteckningar om Wittgensteins intentionalitetsteorier” (1980) och ”Fler anteckningar om Wittgensteins intentionalitetsteorier” (1989). De väsentliga argumenten i båda, men långt ifrån hela innehållet, kommer att inkorporeras med boken.

Hålanda 27/12 2010
Helge Malmgren

Riktigt förord

Det har skrivits många böcker om Ludwig Wittgenstein och hans filosofi. Kanske fordrar det ett visst mått av hybris för att tro att man kan göra en meningsfull insats genom att skriva en till. Men under de mer än fyrtio år som jag forskat och undervisat om Wittgensteins filosofi (näja, bredvid många andra uppgifter) har jag mer och mer befästs i uppfattningen att vissa mycket centrala – och förvisso välkända – teman i hans tänkande skulle behöva genomlysas bättre. Därför denna bok, trots allt.

Texten vänder sig i första hand till universitetsstuderande i filosofi. Men den har förhoppningsvis något att ge även till lärare och forskare i ämnet. Och jag har försökt skriva den på ett sätt som gör den någorlunda tillgänglig även för läsare utanför den filosofiska professionen. För att ytterligare tydliggöra syftet: denna bok försöker inte ge en heltäckande bild av Wittgensteins filosofi. Framställningar med den ambitionen finns det gott om, särskilt på engelska språket. Inte heller meddelas särskilt många detaljer om Wittgensteins liv. Bara sådant nämns som har direkt betydelse för förståelsen av de filosofiska problem som upptog honom mest, och som därför är ämnet för denna bok: de grundläggande relationerna relationerna mellan språk, tänkande och värld.

Är det som sägs nytt? I stort sett inte, och väl är det. Däremot kan det mycket väl tänkas att mitt utförande av en hel del detaljer är originellt; om detta må andra döma. Men framförallt menar jag att det saknas en bra framställning med det helhetsgrepp som tas i denna bok – åtminstone på svenska språket. (En eventuell senare, engelsk upplaga kommer att ha fler referenser till den nyare engelskspråkliga litteraturen, men jag har inte bedömt det som relevant för denna första upplagas syfte att prioritera dessa.)

Jag har många att tacka för att denna bok blivit av – inte minst otaliga studenter vars kommentarer blivit en del av min egen filosofiska arsenal. Flera av de kollegor som haft betydelse för mitt tänkande kring Wittgensteins filosofi avtackas genom referenser i texten. Ivar Segelberg, min gamle professor som jag diskuterade allt med en gång i tiden, måste däremot nämnas i förordet liksom Mats Furberg, vars utomordentliga föreläsningar på 1960-

talet om brittisk analytisk filosofi lade grunden för mitt Wittgensteinintresse. Likaså min filosoferande dotter Anna-Sara, och naturligtvis min hustru Lena. Båda är mina filosofiska samtalspartners sedan rätt många år, och Lena är dessutom specialist på bilder av världen – ett ämne som Wittgenstein tycks ha tänkt på mer än de flesta. Alexander Almér, Björn Haglund, Herbert Hochberg och Christer Svennerlind har läst olika versioner av manuset och bidragit med kloka synpunkter – ett särskilt tack till er!

Hålanda den x/y 2011

Helge Malmgren

Innehållsförteckning

<i>Litet förord</i>	1
<i>Riktigt förord</i>	1
<i>Innehållsförteckning</i>	3
0. Inledning	4
0.1 Mycket kort om Wittgensteins liv och verk	4
0.2 En disposition.....	6
1 Wittgensteins problem	9
1.1 Sanning, falskhet och mening	9
1.2 Tänkan­de och mening	10
2 Den språkfilosofiska scenen omkring 1910	11
2.1 Idén om direktreferens	12
2.2 Referens via mening.....	14
2.3 Russells teori om bestämda beskrivningar	15
2.4 Ofullständiga symboler och logiska konstruktioner	17
2.5 Bekantskapsprincipen.....	19
2.6 Ytstruktur, analys och djupstruktur	20
3 “Världen är allt som är fallet.”	20
3.1 De enkla tingen	21
3.2 Är sinnesdata ting?.....	22
3.3 Världens substans.....	24
4 Sakförhållandet är en förbindelse av föremål	25
4.1 Hur kan subjekt-predikatförhållanden vara konfigurationer av ting?.....	27
4.2 Relationer som ting, och Bradleys regress	29
4.3 Interna och externa egenskaper	30
5 Vi gör oss bilder av fakta	31
5.1 Avbildning genom konkret strukturlikhet	33
5.2 Hur fungerar tänkandet?.....	35
5.3 Abstrakt strukturlikhet - vad är det?.....	37
5.4 Isomorfi mellan språk och värld?.....	40
5.5 Den interna relationen mellan språk och värld - 1.....	42
5.6 Ontologisk strukturlikhet?.....	43
5.7 Alla bilder är logiska bilder.....	45
5.8 Ontologisk strukturlikhet och möjligheten av en allmän språk­teori	46
5.9 Varför duger då inte vanlig hederlig isomorfi?	48
5.10 Det osägbara.....	49
6. Namnet och dess betydelse	51
6.1 Vad är ett namn, och vad betyder det att ett namn betyder ett föremål?.....	53
6.2 Hur lär vi oss namns betydelse?	54

0. Inledning

0.1 Mycket kort om Wittgensteins liv och verk

Ludwig Wittgenstein föddes i Wien 1889 och dog i Cambridge 1951. Han tillbringade närmare hälften av sitt liv i Storbritannien. 1910 kom han således till England för att studera teknik – inte filosofi. Han kom dock mycket snart att intressera sig för Bertrand Russells logiska arbeten, och hamnade genom detta på den filosofiska banan. Studierna företogs i Cambridge, där även George Edward Moore verkade. 1914 försvann Wittgenstein ut i krigstjänst; när han återkom från kriget tycks han ha haft manuskriptet till sin första bok, *Tractatus Logico-Philosophicus*, mer eller mindre färdigt.¹ Han vistades i Cambridge en kort tid men valde sedan att återvända till Österrike, där han bland annat tjänstgjorde som folkskollärare – något som förmodligen bidrog till hans i senare skrifter väl dokumenterade intresse för språkinläringens problem. Wittgenstein upprätthöll kontakter med filosofer under denna period, inte minst med den grupp i Wien som var upphovet till den så kallade “logiska empirismen”.² Hans kollegor i England ville ha tillbaka Wittgenstein i filosofin och såg till att han fick den professur i Cambridge som Moore lämnade år 1929. Därefter verkade Wittgenstein i Cambridge till kort före sin död, med undantag av större delen av tiden för andra världskriget då han arbetade som sjukvårdare i London.³

Wittgenstein skrev enormt mycket men tyckte nästan aldrig att det han skrev var tillräckligt färdigt för att publiceras. Sålunda kom det sig att bara två filosofiska skrifter gavs ut under hans livstid: *Tractatus* samt en kritisk diskussion av några teser i *Tractatus*, “Some remarks on logical form”.⁴ Dessutom finns det en ordbok för den österrikiska folkskolan av hans hand!⁵ Efter Wittgensteins död har det däremot kommit ut mängder av texter av honom. En del av det postumt publicerade är böcker som Wittgenstein skrev och färdigställde eller nästan färdigställde själv, inte minst förstås huvudverket *Filosofiska Undersökningar*.⁶ Denna bok har ett förord daterat 1945 men mycket av arbetet på den gjordes före andra världskriget. Annat är material dikterat för studenter, t.ex. *The Blue and Brown Books*, eller noggranna föreläsninganteckningar gjorda av hans studenter.⁷ Många av Wittgensteins publicerade brev är också filosofiskt intressanta.⁸ Enligt författarens uppfattning kan man få en mycket god uppfattning om huvudtankarna i Wittgensteins filosofi genom att läsa *Tractatus* jämte ett litet antal av de postumt publicerade böckerna.⁹

¹ Referens TLP

² Ref LW o WK

³ Bland redogörelser för Wittgensteins liv rekommenderas i första hand Ray Monk, ..., och Brian Guinness, ... I G.H. von Wrights *Wittgenstein* finns en kort biografi och dessutom en kommenterad och (så långt det varit möjligt) fullständig katalog över Wittgensteins publicerade och opublicerade skrifter.

⁴ L. Wittgenstein, Some remarks on logical form. *Proceedings of the Aristotelian Society, Suppl. vol 9* (1929), ss. 162–71. (Jag bortser här från ett brev till redaktören för...)

⁵ Ref Wörterbuch!

⁶ Referens FU

⁷ Ref B & BB

⁸ Not breven

⁹ Ett lämpligt urval utöver *Tractatus* och *Filosofiska Undersökningar* kan vara *Notebooks 1914–16*, *De blå och bruna böckerna* (dikterade 1933–34), *Anmärkingar om matematikens grundvalar* (tillkommen parallellt med *Filosofiska Undersökningar* och från början troligen avsedd att ingå i den boken) och *Zettel* (huvudsakligen anteckningar efter 1945). Sedan kan man naturligtvis lägga till skrifter enligt sitt specialintresse, t.ex. *Filosofiska Anmärkingar* (tillkommen 1929–30) om man vill studera övergångsfasen mellan Wittgensteins tidiga och sena tänkande, *Om visshet* (tillkommen mot slutet av Wittgensteins liv) för diskussioner kring kunskapsbegreppet, eller den lilla boken *Om färger* (också en sen text) ifall man är road av varseblivningsfilosofi och fenomenologi.

Trots att de filosofiska argumenten och teserna skiljer sig vida mellan de tidiga och de sena skrifterna är det samma grundfrågor som sysselsätter Wittgenstein under hela hans liv. Det är ingenting mindre än frågorna om språkets och tänkandets innersta väsen. De tidiga skrifterna handlar mest om hur språket fungerar, medan de senare i stor utsträckning också ägnas åt tänkandets natur. I texterna från övergångsperioden runt 1930 handlar det också mycket om hur tänkande och andra kognitiva processer fungerar.

De filosofiska uppfattningar som Wittgenstein argumenterar för i de tidiga respektive de senare skrifterna skiljer sig som nämnts radikalt från varandra. Hans senare filosofi kan i stor utsträckning förstås som en reaktion på de teser han lagt fram i sin ungdom. Dessa ungdomsteser är visserligen i sin specifika utformning unika för Wittgenstein, men de är starkt påverkade av den tradition han verkade i. Wittgensteins tidigare filosofi sammanfattar faktiskt på ett pregnant sätt en typ av tänkande kring logiska och semantiska frågor som var vanlig i den analytiska filosofin i början av 1900-talet, men som fortfarande explicit eller implicit omfattas av många. Det är inte minst det sistnämnda förhållandet som gör hans senare filosofi så relevant för så mycket av dagens filosofi.

Kan man i några korta sekvenser sammanfatta Wittgensteins tidiga respektive sena ståndpunkter beträffande språkets natur? Jag ska göra ett försök. I *Tractatus* hävdar Wittgenstein att en sats' sanning består i att satsen besitter en *strukturellighet* med ett föreliggande sakförhållande – ett faktum. En stor del av *Tractatus* går ut på att försöka förklara vad ett sakförhållande är och på vilket sätt en sann sats är strukturell det faktum som den beskriver. I den senare förklaringen spelar *namnrelationen* mellan språkets och världens grundläggande beståndsdelar en central roll. Wittgenstein menar också att *tänkandet* är ett väsentligt mellanled mellan den skrivna (eller uttalade) satsen och världen – det är tänkandet som ger satsen dess mening. I den senare filosofin ifrågasätter han alla dessa tre teser. Tänkandet är inte längre en förutsättning för språklig mening. Vidare har ett sakförhållande enligt den senare filosofin inga entydigt bestämda ”grundläggande beståndsdelar”, och därför finns ingen grund för en namnrelation av det slag som *Tractatus* postulerar. Och med detta faller också idén om strukturellighet.

Så långt skulle de flesta av dagens Wittgensteinkommentatorer hålla med.¹⁰ Vilken teori om språklig mening och sanning som den senare Wittgenstein vill sätta i stället för *Tractatus*' teori är däremot fortfarande mycket omtvistat. Ett enkelt och rätt vanligt sätt att lösa frågan är att hänvisa till Wittgensteins egna ord i *Filosofiska Undersökningar* att filosofin inte ska ställa upp generella teorier, och sedan helt avstå från alla försök att hitta positiva alternativ till *Tractatus* i hans senare skrifter.¹¹ Enligt min uppfattning är det att visa just denna av Wittgensteins alla aforismer en selektiv och överdriven respekt. Hans texter är ofta mångtydiga och pekar i olika riktningar, så man måste nästan alltid bortse från vissa delar av dem för att hitta en sammanhängande tolkning. Argumentationen för den citerade maximen är mycket sparsam, medan många andra passager i *Filosofiska Undersökningar* enklast läses just som utkast till eller fragment av språkteorier. Min strategi när det gäller maximen ifråga är därför att lägga den åt sidan med en högaktningfull bugning.

¹⁰ Jag har avstått från att försöka göra en lista på moderna, bra och/eller välkända kommentarer till Wittgensteins filosofi. Ett urval av kommentarer citeras eller nämns i texten, vilket inte betyder att de är de bästa eller de modernaste. Om man – likt författaren – *inte* har Wittgensteins filosofi som ständigt huvudsysslä är det omöjligt att följa med utgivningen på området. De flesta av de arbeten jag refererar till är lämpliga som vidareläsning, men i den nyaste litteraturen får läsaren orientera sig på egen hand.

¹¹ Ref PhU

Ja, det var vad man kan kalla en kort och enkel sammanfattning – men både grundtankarna i *Tractatus* och de viktigaste av Wittgensteins sena argument *mot* dessa tankar är faktiskt ganska enkla! Detaljerna är däremot snåriga så det förslår, och min framställning av dem kommer att behöva innehålla sidoblickar åt många olika håll. För att läsaren lättare ska kunna följa huvudspåret i den följande redogörelsen erbjuds nedan en något fylligare översikt. Den filosofiskt helt obevandrade läsaren kan nog finna översikten ganska svårgenomtränglig; i så fall kan det löna sig att istället gå direkt till nästa kapitel och fortsättningsvis läsa boken i en dialektisk rörelse mellan huvudtexten och den här översikten. På så vis minskar risken att missa skogen för alla träden.

0.2 En disposition

De två avsnitten av kapitel 1, *Wittgensteins problem*, beskriver lite närmare de frågeställningar kring språkets och tänkandets natur som jag menar alltid sysselsatte Wittgenstein. Avsnitt 1.1, *Sanning, falskhet och mening*, handlar som rubriken säger om begreppen sanning, falskhet, mening och om deras inbördes relationer. Vad man kan kalla ”den falska satsens problem”, nämligen att en sats kan ha mening fastän den inte står för något faktum i världen, uppmärksammas särskilt eftersom detta problem är en av Wittgensteins explicita filosofiska utgångspunkter. Avsnitt 1.2, *Tänkande och mening*, introducerar den filosofiska diskussionen om vilken roll tänkandet spelar för att språkliga tecken har mening, och beskriver några vanliga positioner och argument i denna diskussion. Jag påpekar där också att ”den falska satsens problem” har ett nära samband med en välkänd fråga i medvetandefilosofin, nämligen hur man kan tänka på ett objekt som inte existerar.

Kapitel 2, *Den språkfilosofiska scenen omkring 1910*, tecknar en idéhistorisk bakgrund som är nödvändig för att förstå *Tractatus*’ teori. Det handlar om den tidiga analytiska filosofin i England (och i viss mån på kontinenten). Avsnitt 2.1, *Idén om direktreferens*, beskriver en grundidé som karakteriserar både Bertrand Russells och Ludwig Wittgensteins tidiga språkteorier. Den går ut på att referens- eller namnrelationen mellan språkets element och de (existerande) objekt som dessa element står för till är själva grundbulten i språket, och att man kan förklara vad *mening* hos språkliga uttryck är genom att utgå från denna (direkta) referensrelation. I nästa avsnitt, *Referens via mening*, skisseras det huvudalternativ till denna idé som ungefär samtidigt formulerades av Gottlob Frege, men som har rötter i Platons filosofi. Enligt Frege är termers mening primär i förhållande till deras referens, och mening kan inte förklaras i termer av någon form av direktreferens till objekt. Avsnitt 2.3 tar i ganska stor detalj upp en ganska (men bara ganska) välkänd teori, nämligen *Russells teori om bestämda beskrivningar*. Denna är avsedd att lösa ett av de stora problemen för en direktreferensteori för mening, nämligen hur man ska tolka språkliga uttryck som tycks referera till icke-existerande objekt. Nästa avsnitt, *Ofullständiga symboler och logiska konstruktioner*, följer upp det förra genom att beskriva och förtydliga en radikal slutsats som Russell drar av sin teori: nämligen att mycket av det som vi tror är ”ting” eller ”objekt” bara är så kallade *logiska konstruktioner*. Med detta avser Russell att de symboler i språket som tycks benämna dessa ”objekt” i själva verket inte alls är namn på objekt – ”Medelvensson” är ett oproblematiskt exempel. ”Eiffeltornet” (här kan man välja vilken som helst beteckning för ett existerande fysiskt föremål) är ett mycket mer problematiskt fall, men Russells tes är faktiskt att vi inte kan benämna fysiska föremål, utan bara sinnesdata och deras egenskaper. Huvudargumentet för denna radikala tes är att man som språkanvändare måste vara helt säker på att det som ett namn refererar till verkligen existerar – annars vet att inte att det man säger har någon mening. Ett annat argument utgår från att det som vi direktrefererar till måste vara *enkelt*. Om allt detta står det mer i avsnitt 2.5, *Bekantskapsprincipen*. Kapitlet avslutas sedan

med avsnitt 2.6, *Ytstruktur, analys och djupstruktur*. Russells språk teori (liksom, ska vi se, den tidige Wittgensteins) implicerar ju att många språkliga uttryck som verkar vara beteckningar för objekt egentligen har en helt annan funktion. Med andra ord, språkets egentliga struktur – som man kan kalla dess djupstruktur – är en helt annan än dess skenbara struktur eller ytstruktur. Här kan man se en parallell till bl.a. Noam Chomskys mest berömda bidrag till språk teorin.

Kapitel 3, *Världen är allt som är fallet*, beskriver översiktligt *Tractatus*' ontologi – läran om vad som finns. Redan i början av boken möter man det uppseendeväckande påståendet att världen inte består av ting, utan av fakta. ”Ting” är i *Tractatus* nämligen det som namn i språket kan (direkt)referera till, och Russell har visat (menar Wittgenstein) att mycket av det som vi till vardags betraktar som *ting* eller *objekt* inte kan vara föremål för sådan referens. I avsnitt 3.1, *De enkla tingen*, beskrivs hur Wittgenstein utvecklar Russells tanke att det som vi benämner måste vara enkelt. Det visar sig rätt snart att Wittgenstein går betydligt längre än Russell. Han menar nämligen att om vi ska kunna benämna något, så räcker det inte med att vi är säkra på att detta något existerar. Det måste vara *otänkbart* att det inte existerar! Detta villkor verkar utesluta sinnesdata som referenter till namn, samtidigt som Wittgenstein gärna använder sinnesdata som tentativa exempel på ”ting”. Avsnitt 3.2, *Är sinnesdata ting?* diskuterar hur man ska bäst tolka *Tractatus* på just denna punkt. Med tanke på att Wittgenstein faktiskt hävdar tesen att tingen existerar i alla möjliga världar är det svårt att tro att han skulle acceptera Russells idé om sinnesdata som ting. Tesen om tingens nödvändiga existens och några av tesens konsekvenser diskuteras också i avsnitt 3.3, *Världens substans*. Redan nu framstår *Tractatus*' världsbild som mycket annorlunda än den vi är vana vid.

Kapitel 4, *Sakförhållandet är en förbindelse av föremål*, analyserar närmare hur Wittgenstein tänker sig att ett sakförhållande är uppbyggt. Ett sakförhållande består, säger han, *av ting i en konfiguration*. Tingen består (de finns ju i alla möjliga världar), men konfigurationen växlar. Vad är då en konfiguration? En möjlig, enkel och vanlig tolkning av *Tractatus* är att konfigurationen kan utgöras av det vi brukar mena med en ”relation”, t.ex. relationen *ligger mellan* eller relationen *är större än*. Tre ting kan ju i olika möjliga världar förhålla sig olika med avseende på dessa relationer; är inte det ett exempel på växlande konfigurationer av konstanta ting? Ett besvärligt problem med denna enkla tolkning beskrivs i avsnitt 4.1, *Hur kan subjekt-predikatförhållanden vara konfigurationer av ting?* Rubriken förklarar frågan, och den motiveras av att även subjekt-predikatförhållanden av typen *x är röd* är fakta i *Tractatus*' mening. Det mest naturliga svaret är att vi måste analysera faktum att *x är röd* som att *två* ting där ingår i en konfiguration. De två tingen är ett individuellt ting *x* och ett universellt ting *röd* (eller *rödhet*); konfigurationen av dem består i den ”ontologiska” förknippningen mellan individ-tinget *x* och egenskapen-tinget *röd*. Detta svar är konsistent med många passager i *Tractatus*. I avsnitt 4.2, *Relationer som ting, och Bradleys regress*, påvisas först att svaret rimligen måste innebära att också relationer av typ *mellan* och *större än* ska betraktas som ting. Konfigurationen i ett sakförhållande av relationstyp består då i en ontologisk förknippning mellan relationerna ifråga och de individuella tingen. Det är nu som detaljerna börjar bli riktigt snåriga! Nu ser man också att en känd filosofisk svårighet hotar. Ska vi betrakta också den ontologiska förknippningen som en relation, och därmed som ett ting? I konsekvensens namn borde vi ju göra det – den relaterar ju de individuella tingen med de universella tingen, alltså relationerna –, men om vi gör det blir vi snart nödgade att anta en oändlig serie av *relationer, relationer mellan relationer, relationer mellan relationer mellan relationer*, etcetera. Det enda alternativet tycks vara att hävda att påståendet ”Tingen *x*, *y*, ... är konfigurerade genom ontologisk förknippning” inte uttrycker ett faktum som har den struktur det synes ha, alltså en relationsstruktur med förknippning som ett relationsled. Jag

lämnar tillfälligt problemet men återkommer till det i avsnitt 5.12, *Det osägbara*. – Kapitel 4 avslutas med avsnitt 4.3, *Interna och externa egenskaper*. En intern egenskap hos ett ting är en egenskap som nödvändigtvis tillkommer tinget. Hit räknar Wittgenstein först och främst tingets *möjligheter* att förekomma i vissa sakförhållanden. De faktiska konfigurationer som tinget ingår i bestämmer däremot dess externa egenskaper. Begreppen intern och extern egenskap tas också upp senare i min framställning.

Kapitel 5, *Vi gör oss bilder av fakta*, beskriver och analyserar Tractatus' centrala språkfilosofiska tes, den så kallade *bildteorin*. Alla bilder avbildar, säger Wittgenstein, genom att bildens element är konfigurerade på samma sätt som elementen i det avbildade sakförhållandet (tingen). Bilden ska således också betraktas som ett faktum. Han ger vardagliga exempel på avbildning, där de konkreta relationerna (t.ex. de rumsliga) mellan bildens element verkligen är *desamma* som de konkreta relationerna mellan elementen i det framställda sakläget. Jag beskriver detta i avsnitt 5.1, *Avbildning genom konkret strukturlikhet*. Men även om vi bortser från att de vardagliga exemplen inte verkar handla om "element" i Tractatus' mening återstår frågan: hur kan sådan konkret strukturlikhet förklara funktionen hos t.ex. skrivet språk? En teoretisk möjlighet erbjuds av Wittgensteins idé att tanken ger språket mening. När *Tractatus* talar om "tanken", avses inte det som Frege menade med ordet, nämligen tankeinnehållet. Istället handlar det om tankeprocessen, alltså *tänkandet*. Kan det vara så att han menar, att tanken (tänkandet) som beledsagar en språklig sats har en konkret strukturlikhet med det faktum som satsen framställer? Jag diskuterar denna möjlighet i avsnitt 5.2, *Hur fungerar tänkandet?*, men förkastar den. Tänkandets roll tas upp igen senare i min bok. I avsnitt 5.3, *Abstrakt strukturlikhet - vad är det?*, introduceras det centrala begreppet abstrakt strukturlikhet eller isomorfi. Detta är ett vanligt begrepp i såväl matematik som språkvetenskap och innebär att objekten inom två domäner är relaterade inte (som vid konkret strukturlikhet) med *samma* utan med *motsvarande* relationer. Wittgenstein ger flera exempel på avbildning genom isomorfi, exempelvis en grammofofonskiva och ett partitur som båda via olika "projektionsregler" framställer samma musik. I avsnitt 5.4, *Isomorfi mellan språk och värld?*, diskuteras en standardtolkning av *Tractatus*. Enligt denna tolkning säger bildteorin helt enkelt: en sann sats framställer ett visst faktum därigenom att de språkliga tecknen står i de relationer, som enligt språkreglerna *motsvarar* relationerna mellan de betecknade tingen. Inom ramen för denna tolkning kan man också förklara vad Wittgenstein menar med att relationen mellan språk och värld är "intern", se avsnitt 5.5: *Den interna relationen mellan språk och värld - 1*. Men det är något som inte stämmer med standardtolkningen. Wittgenstein hävdar nämligen konsekvent att de språkliga elementen har *samma* konfiguration som det sakläge de framställer – inte en *isomorf* konfiguration. Vi kan lösa upp denna motsättning genom att hävda den "ontologiska" tolkningen av vad en konfiguration är. Med denna tolkning har nämligen partituret och musiken precis samma konfiguration: *förknippningen* mellan individuella ting, egenskaper och relationer. Detta beskrivs närmare i avsnitten 5.6, *Konkret strukturlikhet på ett abstrakt plan?* Tolkingen understöds av det som Tractatus säger om att alla bilder har "den logiska avbildningsformen" gemensam med det avbildade, se avsnitt 5.7 *Alla bilder är logiska bilder*. I avsnitt 5.8, *Ontologisk strukturlikhet och möjligheten av en allmän språk teori*, diskuteras relevansen av den här turneringen av isomorfibegreppet för språk teorier i allmänhet. I slutet av detta avsnitt försöker jag för övrigt ge en exakt, sammanfattande formulering av Tractatus' generella avbildningsteori för språket. I nästa sektion, 5.9 *Varför duger då inte vanlig hederlig isomorfi?*, ges ytterligare argument för att standardtolkningen av *Tractatus* är inadekvat. I avsnitt 5.10 *Det osägbara*, återkommer jag till frågan om Bradleys regress och hävdar att *Tractatus*' tes om det osägbara helt enkelt är Wittgensteins "lösning" av den problematiken.

I kapitel 6, *Namnet och dess betydelse*, tar vi oss an det viktiga temat hur namn fungerar. Två grundläggande frågor är: ”Vilken är egentligen namnrelationen?” och ”Hur etableras namnrelationen mellan ett tecken och ett ting?” Den första frågan behandlas i mitt avsnitt 6.1, *Vad är ett namn, och vad betyder det att ett namn betyder något?* och den andra i avsnitt 6.2, *Hur lär vi oss ett namns betydelse?* Wittgenstein har inte tyvärr inte mycket att säga om någon av dessa frågor i *Tractatus*. En tänkbar förklaring av detta, som den senare Wittgenstein antagligen skulle instämma i, är att de krav hans bildteori ställer på ett *namn* gör att det inte kan finnas några namn. *Tractatus*' teori om ”den fullständigt generaliserade satsen”, som är en djärv vidareutveckling av Russells teori om bestämda beskrivningar, ägnas särskild uppmärksamhet i avsnitt 6.2 eftersom idén senare tagits upp av flera andra betydande 1900-talsfilosofer.

1 Wittgensteins problem

1.1 Sanning, falskhet och mening

Det kan vara lämpligt att här reflektera över några ställen i de posthumt utgivna tidiga anteckningsböckerna, alltså *Notebooks 1914-16* (se not 5). Först en passage, där Wittgenstein formulerar de språkfilosofiska grundproblemens betydelse för än mer grandiosa filosofiska frågeställningar:

Hela min uppgift består i att förklara satsens väsen.

Med andra ord, att ange alla de sakförhållandens väsen vars bild satsen *är*.

Att ange allt varas väsen.

(Och här står vara inte för existens – då vore det nonsens.) (*Notebooks*, s. 39)

Satsens natur och *varats* natur är enligt den tidigare Wittgenstein alltså samma sak. Jag kommer senare att förklara vad han menar med detta, liksom varför ”vara” och ”existens” här inte kan vara samma sak.

I två andra passager i samma bok antyder Wittgenstein, något förvånande kan man tycka, att *negationens* och den *falska satsens* problem är helt centrala för honom.

Här finns ett djupt mysterium.

Det är negationens mysterium: Det förhåller sig inte så, och ändå kan vi säga *hur* det *inte* förhåller sig. – (*Notebooks*, s. 30)

Men när jag säger: förbindelsen mellan satsdelarna måste vara möjlig för de representerade tingen: ligger inte hela problemet häri! Hur kan en förbindelse mellan föremål vara möjlig, som inte föreligger? (*Notebooks*, s. 26)

Det möjligen förvånande ligger i att man väl förväntar sig att en filosof ska vara intresserad av *sanningen*, snarare än av dess motsats falskhet. Men här måste vi inse att Wittgensteins problem ligger på en högre abstraktionsnivå. Frågan är inte *vilka* satser som är sanna och vilka som är falska, utan vad det *betyder* att en sats är sann respektive falsk. Låt oss fundera en stund över det problemet.

Ett intuitivt rimligt, om än måttligt upplysande, svar är att en sats är sann om (och endast om) det som den utsäger om världen också är fallet. Men en sats utsäger något visst om världen endast i kraft av att den har en viss *mening* eller *innebörd*. En meningslös sats kan varken vara

sann eller falsk. Och vad är då mening? En frestande tanke är att identifiera meningen hos en sann sats med det *faktum* i världen som den motsvarar, och som därför *gör* den sann. Men det är svårt att förklara på något analogt sätt hur en falsk sats ha mening. En falsk sats motsvaras ju inte av något faktum i världen.

Vilken är då denna mystiska storhet *mening*, som den falska satsen är relaterad till likaväl som den sanna? Finns satsens mening i en annan verklighet än den vanliga? Eller är den en rent mental konstruktion? – Låt oss knyta ihop diskussionen genom att påpeka, att en sats rimligen har samma mening oberoende av om den eller sann eller falsk. På detta vis blir den falska satsens problem, alltså hur den kan ha mening trots att den inte motsvaras av något faktum i världen, en naturlig ingång också till en förståelse av sanningsbegreppet.

Den här problematiken kring falska satser har en viktig motsvarighet på satsdelarnas nivå. Tänk på de fall när en subjektsterm saknar referens. Vanligen handlar våra påståenden om saker och ting som finns, och subjektstermernas språkliga funktion verkar då vara att beteckna dessa ting. Ta t.ex. satsen “Alf Svensson är äldre än Göran Hägglund”. De två subjektstermerna “Alf Svensson” och “Göran Hägglund” betecknar två kända personer. Men det händer att vi uttalar satser om saker som inte finns – t.ex. när vi säger *att* de inte finns. “Odysseus har aldrig existerat” är ett exempel på en sådan sats. Eftersom Odysseus inte har funnits kan subjektstermen “Odysseus” inte beteckna någon person. Vilken funktion har då termen? Har den, liksom den falska satsen, ändå en *mening*? Och vad är, återigen, denna mystiska storhet mening om den inte är ett objekt i världen? Just denna fråga stod, som vi strax ska se, i centrum för språkfilosofin under 1900-talet första decennier. Den spelar också en viktig, genomgående roll i Wittgensteins filosofi.

1.2 Tänkande och mening

Jag påstod ovan, att *tänkandets* problem har en nästan lika central roll i Wittgensteins filosofi som frågan om språkets natur. Här några reflektioner kring sambandet mellan dessa två områden.

Vi noterade ovan att en sats knappast kan vara sann utan att ha mening. En annan vanlig utgångspunkt i språkfilosofin, som författaren till denna bok också omfattar, är att språkliga uttryck inte har någon mening oberoende av sina användare. En krumelur ritad av vinden i Saharas sand, sedd av ingen innan den försvinner, har ingen innebörd även om den ser ut som den svenska satsen “Tomater är röda” skriven med en vacker handstil. Samma sats, t.ex. “Rom är gott”, har olika mening för olika användare och vid olika tillfällen – etcetera. För att förstå vad *mening* är borde det alltså vara bra att fundera över hur det går till när man använder språk och hur detta användande ger språket dess mening. Denna uppfattning delas av såväl den unge Wittgenstein som alla de filosofer i den analytiska traditionen som vi ska tala om här.

Likaså är alla dessa filosofer ense om att frågan hur *tänkande* fungerar är högst relevant i sammanhanget. En naturlig idé, som flera av dessa filosofer diskuterar, är att vårt tänkande i anslutning till användningen av ett språkligt uttryck bestämmer uttryckets språkliga funktion. “Vi tänker ut satsens mening”, säger till exempel Wittgenstein i *Tractatus* 3.11. I sin senare filosofi är Wittgenstein mer skeptisk till denna idé, samtidigt som han håller fast vid att filosoferna måste studera användandet av språket. Mer om denna vändning senare – tills vidare ska vi koncentrera oss på tesen att tänkandet fixerar satsens mening.

Den nämnda tesen förbinder också den falska satsens, och den icke-refererande subjektstermens, problem med ett välkänt tema i medvetandefilosofin, nämligen hur man kan tänka på icke-existerande objekt och icke föreliggande fakta. Det är för övrigt inte bara tankar, i vanlig mening, som kan rikta sig mot saker och fakta som inte finns (respektive inte föreligger): vi kan ju t.ex. *tro* att Atlantis existerar, vi kan *hoppas* att något inträffar utan att det blir fallet, vi kan *i drömmen se* ett hus som aldrig har funnits, och i vaket tillstånd kan vi både *minnas fel* och *se fel*. Vi kan som bekant också minnas rätt och se saker som finns, vi tror med rätta att Afrika existerar, och det händer lyckligtvis då och då att det vi hoppas inträffar. Det finns alltså en analogi mellan å ena sidan våra medvetandefenomens överensstämmelse/icke-överensstämmelse med världen, å andra sidan referens/icke-referens hos subjektstermer och sanning/falskhet hos satser. Denna analogi har av många tagits som ett stöd för den nyss nämnda idén, att det språkliga uttrycket får sin mening genom den tanke som användaren kopplar till det. Kort: Medvetandet animerar språktecknet.

Även de filosofer som inte omfattar den nämnda idén brukar gå med på att språklig mening, eller rättare sagt vårt *menande* med hjälp av språkliga uttryck, hör hemma i samma allmänna psykologiska kategori som de medvetandefenomen som nämnts ovan - de *intentionala*. Den österrikiske filosofen Franz Brentano hade vid mitten av 1800-talet återinfört den viktiga termen "intentionalitet".¹² Intentionalitet är medvetandets *riktadhet mot objekt*, och Brentano menade att alla psykiska fenomen har en sådan riktadhet. Hans tankar togs framförallt upp av *fenomenologins* grundare Edmund Husserl, men de var allmänt kända även inom den tidiga analytiska filosofin. Man arbetade inom den med att försöka förstå intentionalitetens generella väsen, inte bara språkets, även om språket stod i förgrunden hos flera av de mest kända filosoferna.¹³

Språket står också i förgrunden hos den tidige Wittgenstein, men där finns alltså också ett explicit ställningstagande för tesen att språket får sin mening genom vårt tänkande. För att förstå språkets innersta natur måste man enligt den tesen förstå hur tänkandet fungerar. Wittgensteins sena, posthuma skrifter handlar förvisso också om språket men diskuterar också i stor utsträckning den generella problematiken kring intentionalitet, med många exempel från områden som varseblivning, minne och förväntningar. Han tycks nu snarare mena, att man för att komma åt tänkandets och intentionalitens väsen först måste klarlägga hur språklig praxis fungerar. Samtidigt förkastar han, som redan nämnts, flera andra hörnstenar i sin tidiga språkfilosofi.

Vi ska nu inte avslöja fler detaljer om Wittgensteins filosofiska utveckling, utan övergå till att studera vilka dessa hörnstenar i hans tidiga filosofi är. Detta studium måste med nödvändighet inledas med en redogörelse för Bertrand Russells språkfilosofi.

2 Den språkfilosofiska scenen omkring 1910

Den brittiska filosofin var i början av 1900-talet inne i en mycket dynamisk fas. Det vi i dag kallar "analytisk filosofi" har sin främsta grund i de argument och teorier som vid den tiden formulerades av framförallt Russell och Moore. Dessa båda sinsemellan mycket olika filosofer återupprättade och vidareutvecklade den ärorika brittiska empiristiska traditionen, representerad av tänkare som John Locke, George Berkeley, David Hume och Thomas Reid. De gjorde detta med nya metoder och argument som gjorde stort intryck på tänkare i en stor

¹² Not varifrån termen kommer

¹³ Moore (Messer, SMP); Russell (AMi) med mera. Freud!

del av Västerlandet, inte minst Österrike (där den logiska empirismen snart skulle uppstå) och Skandinavien. Många av de metoder som Russell och Moore marknadsförde kan man sammanfatta under beteckningen "begreppsanalys"; därav beteckningen "analytisk filosofi".¹⁴ Moores huvudintresse var kunskapsteori, även om han också publicerade sig inom ett flertal andra områden.¹⁵ Något paradoxalt blev empiristen Moore främst känd som den Humeska skepticisms vedersakare.¹⁶ Russell arbetade inom ett stort filosofiskt fält, som så småningom kom att inkludera etik och politisk filosofi där han fick en vid läsekrets. Vid den tid som intresserar oss här, alltså det förra seklets början, var det dock framförallt matematikfilosofiska, logiska och semantiska (språkfilosofiska) problem som han bearbetade. Matematikens grundvalar var föremål för hans första stora bok.¹⁷ Hans mest berömda artikel från 1900-talets första decennium, "Om denotation" handlar däremot om ett problem i språkfilosofin.¹⁸

Den just nämnda uppsatsen, och den teori som läggs fram där och vidareutvecklas i några senare skrifter, har haft en enorm betydelse för den analytiska filosofin. För att förstå Wittgensteins tidiga filosofi är det helt avgörande att man är insatt i både det problem som artikeln handlar om och den lösning som Russell föreslår. Tyvärr slarvar standardläroböckerna i filosofi ibland med detaljerna i denna lösning, så det är nödvändigt att ge en noggrann redogörelse här.

Först dock lite mer bakgrund i språkfilosofin. Två fundamentala problem som vi redan snuddat vid kan kort formuleras som "Vad är mening, och vad är sanning"? Något mer utförligt: Vad innebär det att ett språkligt uttryck *betyder* något, och vad innebär det att en sats är *sann* (eller att ett påstående är *sant*)?¹⁹ Låt oss börja med den andra frågan. Betrakta satsen "Per är bror till Eva", yttrad i en kontext som gör det klart vilken Per och vilken Eva som åsyftas. Låt oss anta att den är sann. Betrakta också satsen "Jorden är större än månen", också den sann. Kan vi närmare beskriva den relation mellan de två respektive satserna och världen, som gör att vi säger att båda är *sanna*? En nära besläktad fråga är ju vad det betyder att en sats är *falsk*.

Här är ett möjligt svar, som vi också nämnt tidigare: En sats är sann, om och endast om *världen är just sådan som satsen säger att den är*. Men även om svaret är plausibelt, så kan man argumentera att det bara ersätter det ursprungliga problemet med ett annat, lika svårt. Att en sats *säger att* Per är bror till Eva är rimligen liktydigt med att satsens innebörd eller *mening* är just *att Per är bror till Eva*. Svaret förutsätter alltså att vi vet vad det betyder att en sats har en viss mening. Den andra språkfilosofiska huvudfrågan har med andra ord återförts på den första. Och som vi antytt ovan är frågan om satsens mening inte lätt att förstå sig på.

2.1 Idén om direktreferens

Låt oss betrakta en mer detaljerad förklaring av sanningsbegreppet som tilltalat många filosofer, inklusive Russell och den unge Wittgenstein. Den lyder så här: En sats är sann, om

¹⁴ Malmgren, FT, begreppsanalys

¹⁵ Moore's *magnum opus* är boken *Some Main Problems of Philosophy*, som innehåller hans föreläsningar från 1910-11 men inte publicerades förrän 1953. Den hade stor betydelse för Russell (vars *Filosofins problem* från 1912 i mycket bygger på Moores föreläsningar) och därmed också för den unge Wittgenstein.

¹⁶ Defence; Malmgren: Moore-boken

¹⁷ Referens matematikfilosofin

¹⁸ Referens "On denoting"

¹⁹ Termerna "mening", "innebörd" och "betydelse" används i denna bok i samma mening, ungefär motsvarande Freges *Sinn* (se nedan), till skillnad från "referens" som motsvarar Freges *Bedeutung*.

och endast om *de objekt i världen som satsen handlar om faktiskt står i de relationer som satsen säger att de står i*. Satsen är däremot falsk, om de objekt i världen som den handlar om *inte* står i de relationer som satsen säger att de står i. Tänk här gärna på att man på svenska istället för ”ta reda på sanningen” kan säga ”ta reda på hur saker och ting förhåller sig”. Och tänk på exemplet ”Per är bror till Eva”. Om satsen är sann, så är den rimligen det därigenom att den person i världen som ”Per” betecknar faktiskt är bror till den person som ”Eva” betecknar. Om satsen är falsk, så är den falsk därigenom att vederbörande man *inte* är bror till vederbörande kvinna.

Påståenden om – inte *i* – litterära verk och andra fiktiva diskurser, såsom ”Hamlet var kär i Ofelia” och ”Balder dräpte Loke”, kan avfärdas som blott skenbara undantag från den aktuella teorin. Visserligen refererar vare sig ”Hamlet”, ”Ofelia”, ”Balder” eller ”Loke” till några personer i verkligheten, och ändå är den första av de två satserna sann medan den andra är falsk – det var som bekant Loke som dräpte Balder. Men om man tänker efter lite så inser man att satsen ”Hamlet var kär i Ofelia” inte är sann därigenom att en viss person faktiskt älskade en annan, utan därigenom att det *står så i en viss text av Shakespeare*. Motsvarande för satsen om Loke och Balder: den är falsk inte därigenom att Balder faktiskt inte dräpte Loke, utan därigenom att *den gamla asaläran påstår att Loke dräpte Balder*. De två problematiska satserna har, kan man säga, en meta-användning – de handlar om *andra*, existerande satser eller påståenden – som gör att de inte innebär några giltiga motexempel mot tanken att sanna eller falska satser måste innehålla beteckningar på existerande objekt.²⁰

Låt oss i det närmast följande kalla de betecknande termer, genom vilka en sats handlar om objekt, för *namn*. Istället för ”beteckna” ska vi också ofta säga ”referera till”. Ett annat sätt att uttrycka den teori som vi just diskuterar blir då, att en sats’ sanning likaväl som dess falskhet ytterst vilar på *att namnen i satsen refererar till verkliga objekt*. Denna tanke, alltså att språket är anknutet till världen genom refererande namn, kallas ofta *namnteorin*. Referensrelationen namn ---> objekt är enligt namnteorin fundamental för satsens funktion. Till namnteorin brukar man vidare räkna tesen att referensrelationen är fundamental även i den meningen, att den inte är uppbyggd av andra semantiska relationer. (I avsnittet om Frege nedan förtydligas vad denna tes riktar sig mot.) Det sistnämnda påståendet kan också formuleras som att referensrelationen är *direkt*.

Att vi talar om namnteorin som en ”teori” skall inte tolkas som att den alltid är en *explicit* teori, och inte heller som att det bara finns en explicit precisering av den. Russells semantiska skrivelser från tiden för ”Om denotation” och ett par decennier framåt består till stor del av förfiningar av namnteorin. Namnteorin är som framgått också en hörnsten i Wittgensteins *Tractatus*. Vad är det som gör namnteorin så lockande för dessa filosofer? Jo, den tycks skingra mystiken kring satsens *mening* genom att återföra denna på en robust relation till den vanliga världen. Man kanske inte behöver anta att mening existerar i en annan verklighet.

Det finns dock flera problem med den namnteoretiska förklaringen av sanningsbegreppet. Den väcker för det första frågan vari referensrelationen själv består. Vi kommer att behandla den frågan längre fram. Ett annat besvärande problem, som kvarstår även om man skulle lyckas förklara vad referens är, är följande. Låt oss påminna oss formuleringen på föregående sida: En sats är sann, om och endast om *de objekt i världen som satsen handlar om faktiskt står i de relationer som satsen säger att de står i*. Denna formel verkar förutsätta att man vet

²⁰ Givetvis kan man inte applicera denna analys av fiktiv referens på påståenden i litterära verk. Hur de senare påståendena ska uppfattas är en fråga som röner stort intresse i dagens filosofi, men som vi inte behöver gå in på här.

vad det innebär, att en sats *säger att* objekten som den handlar om *står i en viss relation*. Men hur går det egentligen till när satsen “Per är bror till Eva” säger, att det är just relationen *bror* som förbinder Per och Eva? Ett nära till hands liggande svar är att det sker genom att orden “är bror till” har en viss innebörd eller mening. Men det svaret verkar implicera, att även den namnteoretiska förklaringen av vad sanning är kräver att man drar in begreppet *mening*. Och namnteoretiker vill ju att namnrelationen ska vara fundamental.

Namnteoretikern måste alltså snarast reda ut frågan hur det går till, när satsen specificerar relationerna mellan de objekt som den handlar om. Kan man svara på den frågan utan att dra in ett problematiskt meningsbegrepp? Tanken att detta är möjligt utgör en av grundpelarna i Wittgensteins *Tractatus*. Hans lösning av problemet är *strukturlikhet* mellan satsen och världen. Denna uppkommer på så vis att namnen i språket ingår i en språklig struktur, som har en abstrakt likhet med världen genom att det i den föreligger ett faktum med samma struktur. Denna likhet föreligger närmare bestämt när satsen är sann – om satsen är falsk, så är den det istället genom att världen *inte* uppvisar den nödvändiga strukturlikheten med satsen. Utan att föregripa framställningen särskilt mycket kan vi därför sammanfatta Wittgensteins svar i *Tractatus* på frågan hur satsen kan vara sann eller falsk: genom att innehålla *namn i en struktur*. Inte bara den tidige Wittgenstein, utan även många andra 1900-talsfilosofer och samtida språkvetare, har tagit ställning för någon variant av detta svar. Vi ska givetvis tala mycket mer om detta senare. I själva verket bildar det ett av bokens två huvudteman.

2.2 Referens via mening

Jag ska närmast istället skissera det språkfilosofiska huvudalternativ till namnteorin som runt sekelskiftet 1800/1900 formulerades av logikern och matematikfilosofen Gottlob Frege. Enligt Frege kan inte referens till objekt i världen ingå i en verkligt grundläggande förklaring av språkets funktioner. Språkliga uttryck har i första hand *mening* (Frege: *Sinn*), och denna mening är väsentlig för bestämmandet om de har någon *referens* (Frege: *Bedeutung*) och vilken denna i så fall är. Referensrelationen är med andra ord inte direkt. Detta gäller också för namn som “Jorden”, “Månen”, “Per” och “Eva”; de får alltid sin (eventuella) referens med hjälp av sin mening. Mening konstitueras av vilka *begrepp* som vi kopplar till de språkliga komponenterna när vi använder språket. Exempelvis associerar vi ordet “Månen” med begreppet *den naturliga satelliten till jorden*. Genom att det finns ett, och endast ett, objekt som är en naturlig satellit till jorden, så refererar “Månen” till ett objekt i världen. Observera att referensen inte bestäms *uteslutande* av meningen; förhållandena i världen (att jorden faktiskt har en och endast en naturlig satellit) är lika viktiga. Inte bara namn, utan också hela satser har enligt Frege mening och referens, och satsen får sin referens – sitt sanningsvärde – via sin mening.

Freges teori har mycket som talar för sig. Ett gott argument för den är att namn tycks kunna ha en mening utan att referera till något – t.ex. “Atlantis”. Mening verkar alltså vara oberoende av referens. Och har inte Frege rätt även i att vår förståelse av det icke-refererande namnets mening är nödvändig för att vi – genom undersökningar av verkligheten – ska komma fram till *att* det inte har någon referens? Förstod vi inte namnets mening, skulle vi ju inte veta var och hur vi skulle leta efter namnets bärare. På samma sätt kan vi aldrig avgöra en sats’ sanningsvärde utan att känna dess mening.

Senare har man ofta kommit att använda termerna “intension” och “extension” för Freges “Sinn” respektive “Bedeutung”. Den språk teori som den tidige Russell hävdar sägs därför ofta vara en typ av *extensionell semantik*. Med tanke på styrkan i Freges argumentation, hur kan

det komma sig att Russell – och med honom, den unge Wittgenstein – går in för en sådan teori? En stor del av förklaringen ligger säkert i dessa filosofers skepsis inför Freges idéer om *begrepp*. Frege menar ju att vi associerar språkets komponenter med begrepp. Men vad är då ett begrepp? En följdfråga är hur det går till att koppla ett ord till ett begrepp. Frege följde Platon i sitt svar på den första frågan: begrepp existerar objektivt, men inte i den vanliga världen. De utgör en egen verklighet oberoende av den värld som vi lever och andas i. (Platon kallade som bekant dessa två världar för “idévärlden” respektive “sinnevärlden”.)

När det gäller följdfrågan om hur ord kopplas med begrepp var Frege ganska tystlåten, men allt talar för att hans uppfattning liknade den som ungefär samtidigt formulerades av fenomenologins grundare Edmund Husserl. Frege tycks nämligen ha menat att medvetandet har en speciell förmåga att komma i kontakt med begrepp. Vi kan genom vår föreställningsförmåga – i vårt tänkande – peka ut det ena eller det andra begreppet i begreppsvärlden och koppla ihop det med det språkliga uttryck som vi för tillfället använder. Hur denna tankeoperation går till blir inte klart i Freges skrifter. Senare i min framställning kommer frågan hur det går till när vi uppfattar allmänbegrepp att bilda en allt starkare röd tråd. I Wittgensteins senare filosofi spelar denna fråga nämligen en central roll, inte minst genom den utförliga diskussionen i *Filosofiska Undersökningar* av definitioners natur. Det andra huvudtemat i föreliggande bok är därför ingenting mindre än det klassiska problemet om allmänbegreppens natur.

2.3 Russells teori om bestämda beskrivningar

Men låt oss hålla oss kvar i åren före 1920. Sammanfattningsvis kan Russells semantiska teori från denna period alltså ses som ett försök att ersätta tänkandet på begrepp i idévärlden (intensioner) med något mer robust, nämligen vår förmåga att sätta namn på vissa objekt i sinnevärlden (extensioner). Namnteorins robusthet har dock ett högt pris – som Russell visar sig beredd att betala. Jag har nyss nämnt problematiken kring hur satsen specificerar relationerna mellan de objekt som den handlar om. Den fråga som vi nu ska tala om är ännu mer grundläggande, nämligen hur namnteorin ska kunna hantera icke-existerande objekt.

Vi har redan kort diskuterat hur man ska tolka beteckningar, exempelvis “Atlantis”, som inte benämner några existerande objekt och som alltså inte kan vara sådana direktrefererande namn som namnteorin för mening talar om. Frege har som nämnts inga problem med beteckningar av denna typ: de har mening, men inte referens. Men hur ska man kunna göra reda för deras funktion i en språk teori som vilar på refererande namn? Russell förklarar sin uppfattning om detta i “Om denotation” och i flera andra skrifter från 1905 och framåt, inte minst *Filosofins problem*.

Russell menar för det första att de problematiska namnen i själva verket är så kallade *bestämda beskrivningar*. Bestämda beskrivningar – eller *denoterande uttryck* som de kallas i “Om denotation” – är uttryck av typen “Det föremål x som har egenskapen F”. De betecknar, eller försöker beteckna, ett objekt genom ett angivande av en viss egenskap (eller en viss uppsättning egenskaper) hos det. Två exempel är uttrycket “Sveriges rikaste man” och “Elefanten under mitt skrivbord”. Det finns ingen elefant under mitt skrivbord, så “Elefanten under mitt skrivbord” lyckas inte beteckna något objekt. “Atlantis” skall enligt Russell uppfattas som en förkortning av en annan bestämd beskrivning som inte betecknar något objekt, kanske “Den sjunkna kontinent som enligt Platon låg väster om Gibraltar”.

Påståendet att namn utan referens egentligen är förkortningar av bestämda beskrivningar löser inte i sig Russells problem. Även Frege hade denna uppfattning, som går väl i linje med hans

teori om mening och referens. "Den sjunkna kontinent som enligt Platon låg väster om Gibraltar" förtydligar enligt Frege meningen hos namnet "Atlantis". Nej, det originella med Russells teori ligger i hur han förklarar funktionen hos bestämda beskrivningar. Satsen "Elefanten under Helges skrivbord är blå" bör enligt Russell skrivas om på följande sätt:

Det finns ett, och endast objekt, x sådant att x är en elefant under Helges skrivbord, och alla elefanter under Helges skrivbord är blå. (DD)

DD står för "Definite Description". Vad är nu vunnit med en sådan omskrivning? Jo, den första poängen är att DD har ersatt den problematiska *referensen till* ett specifikt objekt (elefanten under mitt skrivbord) med *påståendet att* det existerar ett, och endast ett, sådant objekt. Detta påstående innehåller inte någon term som förlorar sin referens, om det inte finns någon elefant under mitt skrivbord. Den andra, relaterade poängen är att DD inte längre säger om ett (icke existerande) objekt att det är blått. Istället säger den att *alla* objekt som är elefanter under mitt skrivbord också är blå. Eller med andra ord: *den bestämda beskrivningen har inte alls formen av en subjekt-predikat-sats.*

Det upplevs inte alltid som självklart att (DD) verkligen eliminerar referens till icke-existerande föremål. Innebär inte DD bara att man lägger till påståendet *att den där problematiska elefanten faktiskt finns?* Och kommer ens term att referera till en verklig elefant genom att man *påstår* att elefanten ifråga är verklig? För att lättare komma över denna svårighet kan man titta på en likabetydande formulering av (DD), nämligen:

Av alla objekt i världen är ett, och endast ett, en elefant under Helges skrivbord, och alla elefanter under Helges skrivbord är blå. (DD')

Poängen med (DD') är att den tydliggör ännu mer än (DD) att den bestämda beskrivningen inte alls handlar om en elefant. Den handlar om alla objekt i denna världen, och säger hur många av dem som är elefanter!

Låt mig här påpeka att Russells teori för bestämda beskrivningar i andrahandsframställningar ofta formuleras på ett inadekvat sätt. Omskrivningen av "Elefanten under Helges skrivbord är blå" blir således i en vanlig, felaktig formulering:

Det finns ett, och endast objekt, x sådant att x är en elefant under Helges skrivbord, och denna elefant är blå. (DX)

Tyvärr eliminerar denna omskrivning inte referensen till ett icke-existerande objekt: vilken är nämligen *denna* elefant? Detsamma gäller om man ersätter "denna elefant" med "detta x " eller helt enkelt "den". En orsak till att satser av typ (DX) florerar i läroböcker är säkert att Russell själv inte sällan använde sådana formuleringar! Han poängterade dock alltid att de bara var förenklade uttryck för den korrekta formuleringen (DD).²¹ Min uppfattning är att formuleringar av typ (DX) förhindrar snarare än underlättar en riktig förståelse av Russells centrala poäng: att den bestämda beskrivningen inte skall förstås som en subjekt-predikat-sats.

Även den negativa existenssatsen "Elefanten under Helges skrivbord existerar inte" får sin tolkning av Russell:

²¹ Ref nästan

Det är inte så att det finns ett, och endast objekt, x sådant att x är en elefant under Helges skrivbord. (DE)

Eller i den ännu tydligare versionen, analog med DD' ovan:

Av alla objekt i världen är antingen inget, eller också minst två, en elefant under Helges skrivbord. (DE')

Låt oss nu gå tillbaka till DD. Att säga att DD översätter referensen till *elefanten under mitt skrivbord* till påståendet att *det finns en och endast en elefant under mitt skrivbord* vore en förenkling. Frasen "Elefanten under mitt skrivbord" är ju inget påstående, och den kan därför inte rimligtvis översättas till ett sådant. I DD finns inte heller något denoterande uttryck som kunde vara synonymt med "Elefanten under mitt skrivbord". Vad Russell gör är att översätta *hela satsen* "Elefanten under Helges skrivbord är blå" till en annan *hel sats*, nämligen DD. De två satserna är enligt Russell likvärdiga. Det finns däremot ingen exakt korrespondens mellan de två satsernas respektive delar.²²

2.4 Ofullständiga symboler och logiska konstruktioner

Eftersom frasen "Den största elefanten under mitt skrivbord" inte refererar till något objekt, så har den enligt Russell ingen självständig språklig funktion. Detta blir uppenbart i och med att frasen saknar motsvarighet i omskrivningen DD. Den bestämda beskrivningen bidrar dock på ett specifikt sätt till funktionen hos den sats som den ingår i. Fraser som på detta sätt inte har en egen funktion, men bidrar till satsers funktion, kallar Russell *ofullständiga symboler*. De står i motsats till direktrefererande termer, eller *äkta namn* ("logically proper names"). Ett äkta namn står alltid för ett objekt i världen, en ofullständig symbol fyller en helt annan semantisk roll. Däremot kan det vid ytligt betraktande verka som om en ofullständig symbol står för ett objekt, och det är denna ytliga uppfattning som – enligt Russell – leder till filosofiska problem.

Russell inför här ett begrepp som kom att få stor betydelse för den tidiga analytiska filosofin, nämligen begreppet *logisk konstruktion*. Han ger i *Filosofins Problem* (?) en generell rekommendation för filosofin: "Överallt där det är möjligt, ersätt slutledningar till okända objekt med logiska konstruktioner".²³ En logisk konstruktion är den analys eller definition som förklarar funktionen hos en ofullständig symbol, och som därigenom eliminerar behovet att uppfatta denna som ett äkta namn på ett objekt. Ibland talar Russell och andra analytiska filosofer också om logiska konstruktioner som om de vore ett slags objekt – närmare bestämt just de objekt som ofullständiga symboler tycks stå för – men detta skall alltid uppfattas som elliptiskt för den nyss givna förklaringen. Jag kommer ibland att använda den elliptiska formuleringen, t.ex. i nästa stycke.

²² Den läsare som är någorlunda bevandrad i filosofihistorien inser att Russells teori om bestämda beskrivningar erbjuder ett visst sätt att precisera tanken att *existens inte är en egenskap*. Vi ska inte närmare utforska betydelsen av denna tanke utan bara påpeka att den bl.a. har framförts av Thomas av Aquino och Immanuel Kant, i båda fallen som respons på det så kallade "ontologiska gudsbeviset". Detta bevis går enkelt uttryckt ut på, att man gör existens till en av de definierande egenskaperna hos Gud. För att då repetera Russells poäng: När vi säger att Pegasus inte existerar så tillskriver vi inte ett möjligen existerande objekt, Pegasus, en egenskap existens, utan vi säger hur många av objekten i världen (närmare bestämt: inget av dem) som är en bevingad häst. Och när vi säger att Gud existerar så tillskriver vi inte ett nödvändigtvis existerande objekt existens, utan påstår att ett visst antal av alla objekt (närmare bestämt ett av dem) är Gud.

²³ Ref

Ett enkelt men rätt upplysande exempel på en logisk konstruktion är Medelsvensson, eller mer korrekt: förklaringen av funktionen hos termen "Medelsvensson". Betrakta satsen "Medelsvensson har två och ett halvt barn". Vi förstår alla att satsen kan ungefärligen omskrivas som: "Antalet barn i Sverige dividerat med antalet vuxna svenska män är 2,5". Det lustiga med satsen kommer sig givetvis av att vi samtidigt tenderar att uppfatta den som handlande om en specifik svensk, nämligen herr Medelsvensson, och att denna specifika svensk tycks ha ett ovanligt antal barn. Russells idé om ofullständiga symboler och logiska konstruktioner förklarar enligt min mening den kognitivt lite obekväma situationen på ett utmärkt sätt.

Därmed inte sagt att hans mer generella användning av denna idé är rimlig. Russell menar nämligen att vardagspråket är bemängd av ofullständiga symboler i en utsträckning som ingen tidigare anat. Nästan inga av de termer som vi vanligen uppfattar som direktrefererande termer (äkta namn) är enligt Russell sådana. Observera för det första att *alla* bestämda beskrivningar, inte bara de som inte lyckas referera till något objekt, enligt Russell är ofullständiga symboler. "Den största elefanten i Borås Djurpark" skall i detta avseende likställas med "Elefanten under Helges skrivbord". Med lite eftertanke förstår man att detta är en naturlig konsekvens av Russells grundidé. Den språkliga funktionen hos en viss bestämd beskrivning måste rimligen vara densamma, oberoende av om det finns eller inte finns ett objekt i världen som den motsvarar.

För det andra, och här kommer det verkliga kruxet: de flesta så kallade egennamn som vi använder oss av till vardags skall uppfattas som förkortade former av bestämda beskrivningar och därmed som ofullständiga symboler. Det gäller alltså inte bara namn utan referens, som "Atlantis" och "Pegasus", utan även namn med referens, som "Stockholm" och "Barack Obama". Det är inte bara Medelsvensson som är en logisk konstruktion enligt Russells teori – detsamma gäller Alf Svensson.

Bakom denna utvidgning av teorin ligger, om jag förstått Russell rätt, följande resonemang. Antag för det första att någon påstår "Alf Svensson existerar inte och har aldrig existerat; däremot har ett antal skådespelare genom åren skickligt spelat rollen *Alf Svensson*". Detta påstående beskriver en situation där namnet "Alf Svensson" inte står för något objekt. Det sakläge som påstås föreligga kan med andra ord inte vara en struktur av objekt varav Alf Svensson är ett. Den som hävdar påståendet kan därför inte avse att namnet skall uppfattas som direktrefererande till ett objekt, och ska vi förstå vad talaren avser att säga ska vi inte heller uppfatta namnet så. Således, menar Russell, används namnet här istället som en förkortning för en bestämd beskrivning, exempelvis "Partiledaren i KDS åren 19xx - 19yy". Samma resonemang är enligt Russell tillämpligt på alla satser som utsäger (eller snarare: tycks utsäga) att ett visst objekt inte existerar.

Men samtidigt finns det ingen anledning att tro att namnet "Alf Svensson" skall tolkas på ett exklusivt sätt i just denna kontext – alltså när någon säger att Alf Svensson inte existerar. Det vore egendomligt om jag skulle byta *innebörd* i termen "Alf Svensson" när jag övergår från att förneka hans existens till att bejaka den. Namnet ska rimligtvis förstås på samma sätt både när jag nu påpekar att Alf Svensson faktiskt existerar och när jag säger att han talade i Almedalen den 24 juni 2007. Att jag när jag hävdar de två påståendena *påstår* respektive *utgår från* att Alf Svensson existerar medför alltså inte att "Alf Svensson" är ett äkta namn i dessa användningar – det måste vara översättbart till en bestämd beskrivning även där!

2.5 Bekantskapsprincipen

Det är inte svårt att se att motsvarande argument kan formuleras för varje term som prima facie refererar till ett objekt, men där det i någon mening är *möjligt* att detta objekt inte existerar. Är detta möjligt, så kan vi ju formulera ett meningsfullt (om än kanske falskt) påstående med innebörden att objektet inte finns, och i det påståendet kan inget namn som refererar till objektet förekomma. Den mycket radikala men helt följdriktiga slutsats som både Russell och Wittgenstein drog är denna: *de enda objekt som man ha äkta namn för i språket är sådana, vars existens vi inte kan ifrågasätta.*

Finns det sådana objekt? Russells svar på denna fråga går helt i den klassiska empirismens anda: vi kan ge äkta namn till objekten för vår omedelbara erfarenhet, dvs. vad Russell kallar "sinnesdata"; likaså kan vi namnge deras egenskaper. Ungefär så här måste han ha tänkt. Betrakta en smärta som du har i höger tumme. Den är molande och måttlig. Både smärtan och dess egenskaper är föremål för en direkt upplevelse, och du är fullständigt säker på att smärtan finns och har de egenskaper som du upplever att den har. Du kan rimligtvis inte ifrågasätta din smärtas existens – det är helt enkelt *omöjligt* att den inte finns. Just därför kan du ge den ett äkta namn. Anta att du kallar den "a". Inte heller är det rimligt för dig att anta att smärtans egenskaper, dess molande karaktär och måttliga grad, inte existerar. Låt oss anta att du inför beteckningarna "E" och "F" för dem. I påståendena "a är E" och "a är F" fungerar nu alla termerna som äkta namn.

Som filosofisk fackterm för det direkta upplevandet av förnimmelser och deras egenskaper inför Russell termen "acquaintance", på svenska "bekantskap". Han talar om kunskapen om sinnesdata och deras egenskaper som "knowledge by acquaintance" och om kunskap som innefattar andra objekt som "knowledge by description". Russell vill med den senare termen först och främst betona att ett påstående om något annat än sinnesdata och deras egenskaper måste innehålla ofullständiga symboler, som skall tolkas i enlighet med teorin för bestämda beskrivningar. För det andra: om vi vet att det finns ett objekt som uppfyller beskrivningen, så har denna kunskap inte samma direkta karaktär som vår kunskap om våra sinnesdatas existens. Uttrycket "knowledge by description" är med andra ord en kompakt formulering av en semantisk och en kunskapsteoretisk tes – lite väl kompakt, kan nog tilläggas.²⁴

En mycket viktig klass av påståenden som enligt Russell är föremål för "knowledge by description" är de som handlar om vanliga materiella objekt. I satsen "Äpplet Erik är moget" är "Äpplet Erik" inget äkta namn – man *kunde* ju meningsfullt hävda, att äpplet Erik inte existerar utan är en hallucination. Således är "Äpplet Erik" en ofullständig symbol, och kan bara förstås i kontexten av hela satser, t.ex. just "Äpplet Erik är moget". Denna sats skall (enligt Russell 1911) analyseras ungefär som "Det finns ett och endast ett fysiskt objekt x, som orsakar synsinnesdata med äppleform och äpplefärg, smaksinnesdata med äpplesmak etc. etc., och alla sådana x är mogna". Givetvis är detta bara en ytterst ytlig skiss till analys, men grundtanken torde stå klar. Även det nu välkända påståendet om Alf Svenssons tal i Almedalen handlar således enligt Russell ytterst om sinnesdata, och den fysiska personen Alf Svensson är en logisk konstruktion utifrån dessa sinnesdata.

Vi är nu mogna att förstå Russells berömda *Principle of Acquaintance*:

²⁴ En viktig möjlighet som tenderar att döljas av termen "knowledge by description" är att vi skulle kunna ha *direkt* kunskap (alltså kunskap som inte är kunskap *genom* eller *via* någon annan kunskap) om ett faktum som representeras av en bestämd beskrivning. Termen "knowledge by acquaintance" är inte heller särskilt lyckad, av liknande skäl. Jämför gärna G.E.Moores kärnfulla kommentar om denna term i förordet till *Some Main Problems of Philosophy* (sid...).

Varje påstående som vi kan förstå måste kunna återföras till konstituenten med vilka vi har bekantskap (PA)

Vi gör bäst i att inte fördjupa oss i den problematik som Russells användning av termerna “påstående” och “konstituent” medför, men måste ändå kort nämna den. Med en “konstituent” i ett objekt brukar man mena någon slags *del* av detta objekt, och PA tycks därför säga att alla begripliga påståenden *har sinnesdata som delar*. Men vi vill ju skilja mellan påståendet och det som påståendet handlar om. Låt oss för att kunna gå vidare därför helt enkelt läsa PA som

Varje sats som vi kan förstå måste kunna ges en analys, som visar att den handlar om objekt med vilka vi har bekantskap (PA')

vilket Russell säkert inte skulle opponera sig mot om han tog del av denna bok. PA, som först formulerades i *Filosofins Problem* (1911), ligger i en eller annan form till grund för Russells språkfilosofi under åtminstone åren 1905-1918. Sin mest detaljerade utformning fick denna tidiga språkfilosofi i föreläsningsserien “Lectures on logical atomism”, som publicerades 1917-18. Vid denna tid var Russells tänkande redan starkt påverkat av den unge Wittgenstein.

2.6 Ytstruktur, analys och djupstruktur

Många tidiga “analytiska” filosofer kom att acceptera huvuddragen i Russells idéer om hur vardagsspråkliga satsers skulle kunna analyseras. Jag ska inte här gå in på de olika varianter på temat som kom att utvecklas, utan bara peka på en gemensam nämnare för alla dessa filosofer.²⁵ Det gemensamma elementet är den kontrast som man hävdade fanns mellan vardagsspråkliga satsers synliga, grammatiska struktur och den egentliga strukturen hos de saklägen som de framställer – en egentlig struktur som blir klarlagd, om satsen ges en riktig analys. Med ett modernare ordval kan vi tala om *ytstrukturen* och *djupstrukturen* hos en sats. Kontrasten kan återigen illustreras med exemplet Medelsvensson: satsen “Medelsvensson har två och ett halvt barn” har en enkel ytstruktur som man kan symbolisera som *subjekt-relation-objekt*, men en helt annan och mer komplicerad djupstruktur (jämför ovan).

En biavsikt med att använda termerna “ytstruktur” och “djupstruktur” här är att de anknyter till Noam Chomskys mest kända språk teori.²⁶ Denna har nämligen många likheter med tankar som formulerades i den tidiga analytiska filosofin – inte minst i Wittgenstein's *Tractatus*.

Det är nu hög tid att ägna sig åt detta arbete av bokens huvudperson.

3 “Världen är allt som är fallet.”

Just så börjar *Tractatus Logico-Philosophicus*, och texten fortsätter: “Världen är alla fakta, inte alla ting”. Dessa två passager utgör paragraferna 1 respektive 1.1 i boken.²⁷

Består världen inte just av alla ting? Är inte hundar, stjärnor och kiselstenar delar av världen? Jo, det är de, menar även Wittgenstein. Men dessa saker är inte *ting* eller *föremål* i den mycket speciella innebörd som han ger dessa termer. Med ett “ting” eller ett “föremål” avser

²⁵ Ref Urmson

²⁶ Ref Chomsky

²⁷ Paragrafsystemet i TLP

han nämligen – och nu kan vi med hjälp av den långa inledningen ovan ge en kort och effektiv förklaring – det som ett *namn* i språket refererar till. Och liksom Russell anser den unge Wittgenstein att man bara kan namnge det, vars existens man inte kan ifrågasätta. “Lassie” och “Sirius” är därför inga namn, och varken hundar, stjärnor eller kiselstenar är *ting*. Den motsatta uppfattningen, att “Lassie” och “Sirius” är namn, skulle innebära att det inte fanns någon garanti för att de namn vi använder refererar till något, och därmed ingen garanti för att våra påståenden skulle vara meningsfulla

Nå, man kunde kanske misstänka att denna tolkning av de två första paragraferna i *Tractatus* är kraftigt färgad av min framställning i inledningsavsnitten. Jag ska därför underbygga tolkningen mer direkt genom att ge några andra centrala citat från Wittgensteins bok. Låt oss därför först ta en kort titt en bit efter huvudparagraf 3:

3.203 Namnet betyder föremålet. Föremålet är dess betydelse. ...

och sedan gå till vad Wittgenstein säger om tingen strax efter huvudparagraf 2:

2.02 Föremålet är enkelt

...

2.021 Föremålen bildar världens substans. Därför kan de inte vara sammansatta.

2.0211 Hade världen ingen substans, så skulle en sats’ meningsfullhet bero på om en annan sats var sann.

2.0212 Det skulle då vara omöjligt att lägga fram en bild (sann eller falsk) av världen

...

2.024 Substansen är det som består oberoende av vad som är fallet.

Om hundar och stjärnor inte ting (föremål), vad är de då? Ett enkelt svar är att de är fakta; ett mer nyanserat svar är att de är logiska konstruktioner i Russells mening. Men innan vi lägger ut texten på denna punkt ska vi betrakta föremålen lite närmare.

3.1 De enkla tingen

Vi startar uttydningen av dessa centrala teser med att granska påståendet att föremålet är *enkelt*. Varför måste föremålen vara enkla? Jo, om det fanns ett föremål *f* som var sammansatt så skulle man kunna ge en beskrivning av dess sammansatthet, som t.ex. kunde se ut så här: “*f* består av *a* och *b* i relationen *R* till varandra”. Tänk gärna på *f* som en burk med påskruvat lock, där själva burken är *a*, locket är *b* och *R* är påskruvningsrelationen. Men i så fall vore det meningsfullt att tala om den situation där *a* och *b* *inte* är relaterade med relationen *R* – dvs där locket inte sitter på burken. Och i den situationen finns ju inte längre *burken med påskruvat lock*, dvs föremålet *f*. Detta medför i sin tur, att beteckningen “*f*” inte har någon referens. “*f*” *betyder* då inte ett föremål – “*f*” är med andra ord inte ett *namn* i den mening som paragraf 3.203 förtydligar. Alltså kan *f* inte vara ett föremål.

Detta argument var förvisso mycket kortfattat. En naturlig invändning mot det är denna: låt vara att man kanske inte kan benämna icke-existerande föremål, men i de situationer där det sammansatta föremålet faktiskt *finns* så är det väl inga svårigheter med att referera till det? Och räcker inte det långt?

På detta vill jag ge två svar. Det ena är identiskt med vad som tidigare sades om ett av Russells troliga motiv för idén om *äkta namn*, nämligen att det blotta faktum att det är *meningsfullt* att säga "f existerar inte" medför att "f" inte är ett äkta namn i *någon* kontext. Ett argument för detta som jag tidigare hänvisade till var ju, att symbolen "f" (beteckningen på vår burk) rimligen bör ha samma språkliga funktion i kontexten "f finns inte" som i t.ex. kontexten "f innehåller lingonsylt". Och i kontexten "f finns inte" kan "f" rimligen inte vara avsedd att vara namn på ett existerande objekt.

Det andra svaret, som anknyter mer direkt till *Tractatus*' text, utgår från de tre mellersta av de just citerade paragraferna. De kan sammanfattas som: *Om det inte fanns enkla ting så skulle en sats' meningsfullhet alltid bero på om andra satser vore sanna, och då finnes ingen mening och ingen sanning.* Tanken är lätt att förstå utifrån vårt exempel. Satsen S, "f innehåller lingonsylt", där "f" enligt våra språkregler ska vara en benämning på burken-med-påskruvat-lock, *handlar* överhuvudtaget om ett objekt endast om satsen S', "Burken a har locket b påskruvat" är sann. Dvs. endast då *kan* S vara sann eller falsk. Men om a och b *i sin tur* är sammansatta ting beror möjligheten för S' att vara sann eller falsk i sin tur på att vissa satser, nämligen de som beskriver *hur* a och b är sammansatta, råkar vara sanna. Man inser snabbt att denna tankekedja leder till att det måste finnas icke-sammansatta ting, som ger någon sats möjlighet att vara sann utan att detta beror på att ytterligare någon annan sats är sann.

3.2 Är sinnesdata ting?

En fråga som läsaren nu antagligen ställer är om *Tractatus*' ting inte är något annat än Russellska sinnesdata, eller om Wittgenstein avviker från Russell på denna punkt. I ljuset av följande passage i *Tractatus*, som är en ovedersäglig parallell till Russells "Principle of Acquaintance", kan man kanske tro att deras uppfattningar om tingen är identiska:

2.0301 Varje påstående om komplex kan upplösas i ett påstående om deras konstituenten och de påståenden som fullständigt beskriver komplexen.

"Konstituenterna" är här för Wittgenstein förstås de enkla tingen (som står i motsats till "komplexen") och frågan är alltså om Wittgenstein menar att vi har *bekantskap*, i Russells mening, med dem. Något som talar starkt *för* att Wittgensteins och Russells åsikter på denna punkt är identiska är, att de enda passager i *Tractatus* som ger exempel på ting verkar att handla om objekt för vår omedelbara erfarenhet. Betrakta:

2.0131 ... Fläcken i synfältet måste, trots att den inte behöver vara röd, ha någon färg... Toner måste ha någon tonhöjd, objekt för känselsinnet måste ha *någon* grad av hårdhet, etc.

Den här paragrafen är avsedd att illustrera vad det innebär att ett ting har 'interna egenskaper', och jag kommer snart att återkomma till den i samband med en diskussion av det senare begreppet. Låt oss tills vidare nöja oss med konstatera att citatet talar för att sinnesdata är ting i *Tractatus*' mening.

Men det finns en stor och viktig skillnad i Wittgensteins och Russells synsätt. Redan *Tractatus*' andra sats: "Världen är alla fakta, inte alla ting" gör att man bör börja misstänka detta. Tingen finns enligt Wittgenstein inte *i världen*, men det gör väl sinnesdata? Nå, man kan tänka sig att "världen" i *Tractatus* står för den *fysiska* världen till skillnad från den *upplevda*, alltså till skillnad från världen av sinnesdata i Russells mening. Men det finns inte någon antydning till ett explicit ställningstagande i denna riktning i *Tractatus*. De klassiska kunskapsteoretiska argumenten om sinnesdata och deras förhållande till fysiska objekt är också påtagligt frånvarande från *Tractatus*. Ingenstans står det t.ex. något om hur man ska hantera illusioner och hallucinationer. För det andra, och viktigare, så karakteriseras tingen i *Tractatus* av att de är *gemensamma för alla möjliga världar* och *oföränderliga*. Kom ihåg att "ting", "objekt", "föremål" och "substans" används som synonymer här:

2.022 Det är uppenbart att en tänkt värld, hur annorlunda den är från den verkliga, måste ha *något* – en form – gemensamt med den verkliga.

2.023 Denna fasta form består just av föremålen.

...

2.024 Substansen är det som består oberoende av vad som är fallet.

...

2.0271 Objekten är det som är fast och bestående...

Det är svårt att förena dessa teser med idén att något av mina nuvarande synsinnesdata skulle vara ett ting. Om jag hade varit medvetlös nu skulle ju inget av dem existerat – deras existens är alltså i högsta grad beroende av vad som är fallet!

Jag tror att man kan karakterisera *likheten* mellan Russells och Wittgensteins uppfattningar om tingen vid denna tid så här: båda krävde att tingen måste ha en säker existens. Annars kan vi inte vara säkra på att namnen vi ger dem har referens, och säker referens hos åtminstone några namn behövs för att vi överhuvudtaget skall kunna säga något sant eller falskt. Men där Russell här nöjer sig med en kunskap om tingets existens som är grundad på omedelbar varseblivning, så kräver Wittgenstein en ännu säkrare källa till denna kunskap – nämligen en *metafysisk nödvändighet*.

Man bör i detta sammanhang också tänka på den starka emfas som *Tractatus* ger åt idén att tingen är *enkla*. Om något som vi tror är ett ting i själva verket är sammansatt, så finns det en möjlig värld i vilket dess delar inte hänger ihop, det vill säga en värld i vilket det förmenta tinget inte finns – alltså är det inte ett *ting*. Om sinnesdata ska kunna vara ting, så att man kan sätta äkta namn på dem, så måste de alltså vara enkla. En stor, rund, färgad fläck i synfältet, till exempel, får svårt att hävda sin kandidatur till att vara ett ting, eftersom den verkar vara sammansatt av mindre delar. Wittgenstein skriver också i *Notebooks 1914-16* att när han tänker på ting, så försöker han ofta föreställa sig ett slags minsta element i synfältet – fläckar utan synlig utsträckning.

Som exempel på det enkla tänker jag alltid på punkter i synfältet. (Liksom delar av synfältet alltid föresvävar mig som typiska "sammansatta objekt".)

Är rumslig komplexitet också logisk komplexitet? Ja, det verkar så! (Notebooks, s. 45)

I analogi med detta borde de toner han talar om i 2.0131 (se ovan) sakna märkbar utsträckning i tiden. För givet en ton med en viss tidlig utsträckning kan man alltid tänka sig att den varat en kortare tid – det vill säga, det finns en möjlig värld i vilken tonen i fråga inte fanns. Alltså var den inget *ting*.

Det senast citerade stället från *Notebooks* förekommer i själva verket i en kontext där Wittgenstein starkt *ifrågasätter* om "punktformade" delar av synfältet verkligen är de enkla ting som han letar efter. Vi ska spara den vidare diskussionen av detta problem till senare. Vi ska här inte heller gå in på frågan om Russell skulle acceptera att begränsa räckvidden för bekantskapsprincipen till i denna mening enkla sinnesdata. Jag tror inte att han skulle göra det, men låt oss för diskussionens skull anta att jag har fel på denna punkt. Russells (hypotetiska) position är ändå problematisk. Även om man kan vara *säker* på att ett visst, föreliggande, rumsligt och tidsligt enkelt sinnesdatum – låt oss kalla det Sune – existerar, så verkar det nämligen rimligt att hävda att satsen "Sune existerar inte" är *meningsfull*. Ännu tydligare är det kanske att många satser av typen "Om Sune inte hade existerat..." är meningsfulla. Eller, för att vara mer konkret: låt "Sune" vara det namn jag givit åt min nuvarande, maximalt kortvariga smärta på en viss punkt i tummen. Påståendet "Om jag inte haft denna kortvariga smärta just här, hade jag varit gladare än jag är nu" är uppenbarligen meningsfullt, även om jag vet helt säkert att jag *har* ont just nu och just där. Och eftersom detta påstående hänvisar till en möjlig situation där Sune inte existerar så *borde* inte "Sune" kunna vara ett äkta namn i Russells mening.

Nu undrar läsaren säkert hur jag ska få ihop resonemanget med det ovedersägliga faktum att Wittgenstein explicit nämner objekten för vår syn, hörsel och känsel när han ska ge exempel på ting! Jo, det finns fortfarande kanske en liten möjlighet att förena *Tractatus*' påstående att tingen existerar i alla möjliga världar med idén att namn på sinnesdata är äkta namn, nämligen om man tänker sig dessa namn som beteckningar för sinnesdata *utan sina egenskaper*. I den meningen kunde Sofia, *min förnimmelse just nu och just där* men abstrahera från sina egenskaper, kanske ha varit en pirning istället för en smärta – och Sofia skulle ha existerat under båda dessa alternativ. Analogt kunde den mycket kortvariga tonen Tone från Wittgensteins berömda klarinett vid en viss tidpunkt ha varit ett D istället för ett C. Tone själv, tonen bortsett från sin specifika tonhöjd, existerar i både denna världen och den nämnda möjliga världen, och kanske är hon då ett ting när allt kommer omkring. Ett uppenbart problem med denna senaste tolkning är att Wittgenstein kunde ha låtit bli att spela överhuvudtaget i dag, och då hade Tone inte existerat alls – kan man tycka.

Istället för att gräva djupare i just denna fråga ska jag nu försöka ge några andra argument för att *Tractatus*' teser om ting faktiskt bör tolkas i termer av ting utan egenskaper.²⁸

3.3 Världens substans

Både valet av termen "substans" och ett flertal av teserna i *Tractatus* talar för att man ska uppfatta tingen som *bärarna* av sina egenskaper. Vad innebär detta? Vad är en "bärare av egenskaper"? Jo, många filosofer från Aristoteles och framåt har tänkt sig att subjekt-predikatsatsen "Stolen är blå" *förknippas* två saker med varann: stolen och dess färg. Men om det är så, så kan stolen *själv* – det som förknippas med färgen – rimligen inte innefatta sin färg. Vore det så, så skulle det ju inte krävas någon *förknippning* med blåhet för att den blå

²⁸ Wedberg hänför denna tolkning till Gustav Bergmann...

stolen skulle föreligga! Detsamma kan sägas om alla andra egenskaper som man kan tillskriva stolen. De hör så att säga inte till stolen själv, utan tillkommer den genom förbindelsen mellan subjekt och predikat. Den ultimata slutsatsen av detta resonemang måste bli, att *stolen*, det ting som tillskrivs alla sina egenskaper, *i sig själv* inte har *någon* av dessa egenskaper! Genom filosofihistorien har många filosofer använt beteckningen “substans” för detta ting-utan-egenskaper, och det är inte svårt att se att många av teserna i *Tractatus* talar för att Wittgenstein lägger in samma mening i termen.²⁹

Detta substansbegrepp har av många uppfattas som synnerligen problematiskt. David Hume formulerade en skarp kritik av det som gick ut på att han inte kunde hitta någon substans, i den angivna meningen, i sin erfarenhet – bara ett komplex bestående av tingets alla egenskaper. Och visst är det något konstigt med tanken på ett objekt utan form, vikt och färg. Observera att “utan färg” här inte som i vardagsspråket betyder “grå” eller “svartvit”! Termen har vad man kalla en “ontologisk” användning, skild från den vardagliga. Denna innebörd kan vi preliminärt förstå i termer av en abstraherande tankeoperation. När Wittgenstein skriver i *Tractatus*

2.0232 I förbigående sagt: tingen är färglösa

så avser han givetvis inte att de är svartvita, gråa eller genomskinliga, utan lägger in den ontologiska innebörden i “färglös”. Det vill säga, tingen är ting *betraktade i abstraktion från sin färg*. Vi har tagit bort färgen från dem, inte genom att tvätta bort den röda slutstrykningsfärgen så att den grå grundfärgen syns, utan genom att *abstrahera bort färg överhuvudtaget*.

Ett möjligt sätt att förstå substansbegreppet är nu att tolka “tinget utan egenskaper” som varande *enbart* en mänsklig abstraktion. Dvs. substansen är inget man skall leta efter i verkligheten, eftersom den är en ren tankeprodukt. Inte konstigt i så fall, att Hume inte hittade några substanser i sin erfarenhet! Men denna tolkning skulle inte accepteras av särskilt många av de klassiska filosofer, som använt substansbegreppet för att belysa subjekt-predikat-förhållandets natur. Om substansen *bara* är en tankeprodukt, dvs. inte motsvaras av något i verkligheten, så är det svårt att se hur idén om en substans kan ge oss någon information om detta förhållandes *verkliga* natur. För att fylla sin klassiska filosofiska funktion måste substansen *både* vara abstrakt *och* vara något mer än en tankekreation. Och det är den positionen som Wittgenstein tycks inta, mycket explicit, i *Tractatus*. Vi ska återknyta till denna diskussion lite senare, i samband med en Kantianskt inspirerad tolkning av *Tractatus*.

Vi kan nu sammanfatta det som hittills sagts om *Tractatus*' tingbegrepp i följande tredelade sats: tingen är *enkla*, *de existerar nödvändigt* och de har i en viss mening *inga egenskaper*. I en annan mening har tingen enligt *Tractatus* förvisso egenskaper – både “interna” och “externa” sådana – men det ber jag läsaren bortse från en liten stund. Först ska vi titta närmare på vad Wittgenstein säger om *fakta*.

4 Sakförhållandet är en förbindelse av föremål

Strax efter inledningsteserna – alltså att världen är allt som är fallet, dvs. alla fakta (och inte alla ting) – förklarar Wittgenstein vad ett faktum är. Detta sker i två steg.

²⁹ ”Substans” är tyvärr en term som uppvisar en osedvanlig mångtydighet. Redan Aristoteles påpekar att den har flera olika innebörder, varav tinget-utan-egenskaper är en. En alternativ och historiskt sett något mindre flertydig beteckning för det vi vill komma åt är *substrat*.

2 Vad som är fallet – faktum – är att sakförhållanden består.

2.01 Det som är fallet, sakförhållandet, är en förbindelse av föremål (saker, ting).

För att närmare beskriva denna förbindelse mellan föremålen använder Wittgenstein också termerna "konfiguration" och "struktur". De införs och förklaras från och med slutet av den paragraf (2.0271) som vi nyss citerade början av:

2.0271 Objekten är det som är fast och bestående; deras konfiguration är det växlande och obeständiga.

2.0272 Föremålets konfiguration bildar sakförhållandet

2.03 I sakförhållandet hänger föremålen samman som länkar i en kedja.

2.031 I sakförhållandet förhåller sig föremålen på ett bestämt sätt till varann

2.032 Det sätt och vis, på vilket föremålen hänger samman i sakförhållandet, är sakförhållandets struktur.

...

2.034 Ett faktums struktur består av sakförhållandenas struktur.

2.04 Totaliteten av de bestående sakförhållandena är världen.

För det följande är det viktigt att veta att de "sakförhållanden" som Wittgenstein här talar om är *enkla* i en logisk mening. Det betyder att de satser man beskriver dem med inte är sammansatta med hjälp av logiska ord av typ "och", "eller", etc. Dessa satser kallar Wittgenstein för "elementarsatser". Ett vidare begrepp i Tractatus är *sakläge*; det innefattar förhållanden som beskrivs av logiskt sammansatta satser. Läsaren bör också uppmärksamma att Wittgenstein i de citerade paragraferna (se särskilt den första och de två sista av dem) skiljer mellan *fakta* och *sakförhållanden*. Fakta är *att sakförhållanden består*, och världen består just av de bestående sakförhållandena. Sakförhållandena själva skall uppfattas som något som antingen kan bestå eller inte bestå: med andra ord kan vi tänka på dem som *möjliga fakta*. Dock måste man vara försiktig när man tänker sig dem så; framförallt får man inte förledas att tro att möjliga fakta utgör någon slags grundläggande byggstenar i Tractatus' ontologi. Mer om detta nedan.

Låt oss nu granska vad Wittgenstein säger om sakförhållandens struktur. Med rätt val av exempel kan Wittgensteins uppfattning på denna punkt te sig plausibel, för att inte säga självklart riktig. Sakförhållandet som vi beskriver med satsen "Jan knuffar John" handlar ju om två objekt som hänger samman genom en viss relation, nämligen relationen *att knuffa*. De kunde lika gärna ha hängt samman på det omvända sättet, alltså genom att John knuffade Jan; det kunde också varit fallet att ingen av de två knuffade den andre. Men hela tiden talar vi om möjligheter som Jan och John ingår i. "Objekten är det som är fast och bestående; deras konfiguration är det växlande och obeständiga" – är det inte detta vi just har illustrerat?

4.1 Hur kan subjekt-predikatförhållanden vara konfigurationer av ting?

Nu har vi emellertid bortsett från två viktiga omständigheter. Den ena är den komplikation som mycket av det föregående har handlat om, nämligen att en konsekvent genomförd namnteori för mening leder till att de ting vi benämner måste existera med nödvändighet. John och Jan är inte sådana ting. Detta problem har vi talat nog om för tillfället. Den besvärande omständighet som det nu istället ska handla om är att *inte alla fakta har en uppenbar relationsstruktur*. Hur är det till exempel med de sakförhållanden som vi beskriver med subjekt-predikat-satserna “Jan är trött”, “John sover”, eller varför inte “Sinnesdatumet Sune är blått”? I alla dessa fall verkar det som om det bara finns *ett* namngivet objekt. Detta objekt har en egenskap, som dock inte själv är ett objekt – eller hur är det med den saken?

Innan vi tittar på alternativa lösningar av detta problem är det motiverat med en kort parentes om ordet “är”. Detta ord, den s.k. *kopulan*, används ofta för att tillskriva objekt enställiga egenskaper. “Jan är trött” exemplifierar detta. En annan uttrycksform hittar vi i satsen “John sover” – där finns bara en subjektsterm och en predikatsterm. Subjekt-predikatsatser som också innehåller “är” påminner nu, ytligt sett, om satser som uttrycker tvåställiga relationer – jämför “Jan är trött” med “Jan slår John”. Hela vår diskussion om *Tractatus*’ språk teori skulle bli mycket enklare och tydligare om vi bara höll oss till subjekt-predikatsatser utan kopula, alltså av typen “John sover”. Men tyvärr tillåter inte det svenska språket konstruktionen “Sven blåar”, som annars vore en bra synonym för “Sven är blå”. Motsvarande gäller för många andra predikat. Det är därför oundvikligt att satser med kopula figurerar i det följande, och jag kan bara be läsaren att vara uppmärksam på detta.

Som för att göra situationen ännu mer komplicerad används kopulan “är” även i satser som framställer två- eller flerställiga relationer. Ett exempel som kommer att figurera nedan är “Signe är större än Sven”, som påstår att en viss tvåställig relation råder mellan Signe och Sven. Det finns, som vi redan sett, också här formuleringar utan “är”; jämför “Jan slår John” och “Signe beundrar Sven”. Vi kommer att möta fler exempel även på detta uttryckssätt.

Därmed åter till vår fråga, alltså hur subjekt-predikatsförhållanden av typ “Jan är trött” och “John sover” kan vara konfigurationer av ting. Tittar man på vad andra filosofer med samma allmänna språkteoretiska uppfattning som den tidige Wittgenstein har sagt, så kan man hitta tre strategier för att tackla detta problem. Den första är att betrakta “enställiga” egenskaper som sovande och trötthet som ett slags degenererade fall av relationer, och därför tolerera konfigurationer och strukturer som innehåller bara ett objekt. Likaväl som “Jan knuffar John” framställer ett sakförhållande där två objekt är konfigurerade genom en viss relation, så beskriver “Jan är trött” och “John sover” sakförhållanden där *ett* objekt (Jan respektive John) är konfigurerat på det sätt som predikatstermen anger.

Lösning nummer två undviker denna slutsats genom att hävda att alla till synes enställiga egenskaper egentligen är två- eller flerställiga relationer. Exempelvis är, säger man då, att vara *lång* (ungefär) detsamma som att vara *längre än* majoriteten, och att vara *blå* är att *samma färg som* objekten i en viss klass.

Den tredje strategin är att *acceptera egenskaper som objekt*. Enligt en sådan teori beskriver satsen “Jan är trött” faktiskt en konfiguration där *två* objekt ingår, nämligen individen Jan och egenskapen trötthet. Dessa objekt är konfigurerade genom den ontologiska grundrelation som man kan beteckna med “*exemplifiera*” – Jan *exemplifierar* ju egenskapen trötthet. På samma sätt uttrycker “John sover” att de två objekten John och sovande ingår i en konfiguration där John *exemplifierar* sovande. Denna tolkning innebär att det språket innehåller namn på

allmänna företeelser (universalia), inte bara på enskilda ting (individer, engelska "particulars").

Det är nu mycket viktigt för förståelsen av *Tractatus* att man skiljer ut dessa tre möjliga tolkningar och försöker fastställa vilken uppfattning Wittgenstein hade om de sakförhållanden som beskrivs av subjekt-predikatsatser.

Något som omedelbart talar emot tolkning nummer ett – alltså att konfigurationer skulle kunna innehålla endast ett objekt – är Wittgensteins konsekventa användning av plural: exempelvis 2.031 (jämför ovan), "I sakförhållandet förhåller sig föremålen på ett bestämt sätt till varann" och de metaforer han väljer, exempelvis 2.03 "I sakförhållandet hänger föremålen samman som länkar i en kedja". Att karakterisera en struktur som innehåller ett enda objekt som "en kedja med länkar som hänger samman" förefaller minst sagt långsökt. Mot tolkning nummer två, att alla till synes enställiga egenskaper egentligen skulle vara två- eller flerställiga relationer, talar framförallt att det inte finns något som helst explicit stöd för den i *Tractatus*. Däremot finns det direkt textstöd för den tredje tolkningen dels i *Tractatus*, dels i förstudien *Notebooks 1914-16*. I den senare skriver Wittgenstein:

Det som tycks vara apriori givet är begreppet *detta*. – Identiskt med begreppet *föremål*. Också relationer och egenskaper etc. är föremål. (*Notebooks* s. 61)

I *Tractatus* nämner han, i samband med en förklaring av begreppet intern egenskap, (specifika) färger som exempel på föremål:

4.123 En egenskap är intern, när det är otänkbart att dess föremål inte skulle besitta den. (Den här blå färgen och den där står *eo ipso* i den interna relationen ljusare/mörkare. Det är otänkbart, att dessa två föremål inte skulle stå i denna relation.)

Det intressanta för oss med denna paragraf just nu är den sista meningen – resten kommer vi att återkomma till i sinom tid. "Dessa två föremål" syftar uppenbarligen på de två sorternas blått som den föregående meningen nämner, alltså på två egenskaper.

Ytterligare ett viktigt textställe i *Tractatus* som pekar i samma riktning är I 5.526–5.5261. Där lägger Wittgenstein fram den märkliga tesen att man kan beskriva världen fullständigt utan att överhuvudtaget använda sig av några namn på föremål. Vi ska ägna den här paragrafen en hel del uppmärksamhet i ett senare avsnitt; just nu räcker det med att säga att den är en mycket radikal generalisering av Russells teori om bestämda beskrivningar. Istället för att benämna föremål, omtalar man dem enligt den teorin (förenklat uttryckt) som "det enda föremål x som uppfyller beskrivningen B ". Skillnaden mellan Russells ursprungliga teori och Wittgensteins generalisering av den är att beskrivningen B i den senare teorin är extremt abstrakt och inte ens innehåller några beteckningar på egenskaper eller relationer. De existens- och allkvantifierade formler som beskrivningen består av använder sig istället av *variabler för predikat*. Wittgensteins exempel i 5.5261 är formeln " $(\exists x, \varphi) \varphi x$ ". Den ska utläsas "Det finns en individ x och en egenskap φ sådan att x har φ ". Det faktum att Wittgenstein här – i en kontext där han förklarar hur man kan avvara namn på föremål – kvantifierar över egenskaper, och inte bara över individer, tyder på att han menar att egenskaper också ska betraktas som föremål.

Det borde således inte råda något tvivel om att Wittgenstein i *Tractatus* åtminstone *starkt tenderar* att betrakta egenskaper som objekt (ting, föremål). Men det är naturligt att fråga,

varför det inte finns ännu fler textställen som explicit klargör detta. Om detta kan man bara spekulera; en möjlighet kommer att klarna om en liten stund. Närmast vill jag istället peka på en mycket intressant konsekvens av det hittills förda resonemanget: Har man bestämt sig för att betrakta egenskaper som ting, är det naturligt att också betrakta *relationer* som ting. Det vore närmare bestämt synnerligen inkonsekvent att inte göra det – både relationer och egenskaper är ju universaliala, allmänna föremål, och varför skulle det ena slaget särbehandlas i ontologin och språkfilosofin? I citatet från *Notebooks 1914-16* strax här ovan är ju dessutom Wittgenstein helt explicit på denna punkt. Vi bör alltså anta att det bland *Tractatus*' ting finns inte bara individuella ting och ”enställiga” egenskaper, utan också universaliala av relationskaraktär.

Låt oss utveckla detta antagande närmare.

4.2 Relationer som ting, och Bradleys regress

Antag att det kortlivade sinnesdatumet Sune dels är blått, dels inträffar samtidigt som sinnesdatumet Signe. Antag vidare att den blåhet som Sune innehar är ett ting. Sune och blåheten ingår alltså båda som ting i konfigurationen, som bäst beskrivs som “Sune *exemplifierar* blåhet”. Det logiska är förstås att nu också betrakta den samtidighet som råder mellan Sune och Signe som ett ting, och beskriva konfigurationen som råder mellan dem som ‘(Paret) Sune och Signe *exemplifierar* samtidighet’.³⁰

Ovan (strax före början av avsnitt 4.1) tänkte vi oss saken på ett annat sätt när vi nämnde “Jan knuffar John” som ett exempel på två ting i konfiguration. Vi antog då att det är en “vanlig” relation mellan två individer som konfigurerar faktum. Den lösning som förordas här, alltså att konfigurationens struktur bäst beskrivs genom “Jan och John *exemplifierar* knuffning”, innebär däremot att det konfigurerande momentet återigen är en ontologisk förknippning. Närmare bestämt förknippar den ett visst par av individer med en viss relation. Det faktum som vi talar om innehåller alltså *tre* objekt.

Den filosofiskt bevandrade läsaren anar nu kanske ett stort problem. Antag att “Sune och Signe *exemplifierar* samtidighet” är det korrekta sättet att beskriva strukturen hos det faktum, som vi vanligen beskriver som “Sune *är samtidig med* Signe”. Det är korrekt eftersom *är samtidig* ju är ett ting i *Tractatus*' mening. Men finns det då inte ett ännu mer korrekt sätt att framställa strukturen – nämligen det som utgår från att den ontologiska förknippningen *exemplifierar* också är en relation, och därför ett ting i *Tractatus*' mening? Vi skulle då få följande strukturbeskrivning: “Sune, Signe och samtidighet *exemplifierar* exemplifierande”, där den kursiverade förekomsten av ”*exemplifierar*” står för det som binder ihop den grundläggande ontologiska förknippningen, individerna och deras ”vanliga” relationer. Med en gnutta eftertanke inser man att samma resonemang kan tillämpas på slutresultatet: varför inte betrakta denna nyupptäckta företeelse, som vi kan kalla högre ordningens *exemplifierande*, som ett ting? Och så vidare i all oändlighet.

Ett resonemang av samma slag som det vi just har genomfört användes av den brittiske hegelianen Bradley några decennier för *Tractatus*' tillkomst, och har sedan dess kommit att kallas “Bradleys regress”. Bradleys syfte med resonemanget var att visa att så kallade *externa*

³⁰ “Exemplifiera” måste i denna typ av kontext definieras på ett sätt som gör tydligt, att relationsleden verkligen blir *relaterade* av relationen och inte *exemplifierar* den var för sig. Motsvarande gäller för nästa exempel, där relationsledens ordning dessutom är viktig: det är ju inte John som knuffar Jan. Denna välkända komplikation kommer vi inte att orda mer om.

relationer inte existerar; denna vidare kontext måste vi tyvärr lämna utanför resonemanget. Här har jag använt Bradleys regress för att argumentera mot *Tractatus*' tes att relationer är ett slags ting. Observera att samma regress kan formuleras med utgångspunkt från "enställiga" fakta: det startar då med antagandet att den ontologiska förknippningen *exemplifierar* som råder mellan ett ting och en egenskap är en relation, och därför ett ting. Det är uppenbart av nöden, om vi vill visa att *Tractatus* teori om egenskaper och relationer inte är orimlig, att påvisa att det är fel att tillämpa Bradleys regress på den!

Den noggranne läsaren har kanske lagt märke till att jag lämnat dörren öppen för möjligheten att undvika Bradleys regress i och med att jag inte talar om ett faktums konfiguration som en "relation" utom just i formuleringen av regressargumentet. Precis hur regressen ska undvikas är en fråga som vi ska återkomma till senare. Men för hela fortsättningen är det mycket viktigt att ha de två olika synsätten beträffande faktas konfiguration klara för sig. Låt oss därför återigen betrakta ett vardagligt relationsfaktum av typ *a ligger till vänster om b*. För att sammanfatta: om man tolkar *Tractatus*' teori som inga universaliala är ting, så är det naturligt att identifiera detta faktums konfiguration med just *a:s liggande till vänster om b*. Konfigurationen och den konkreta relationen mellan individer sammanfaller alltså. Låt oss därför kalla detta den *konkreta* tolkningen av konfigurationsbegreppet. Den konkreta tolkningen får problem med subjekt-predikat-satser, men en möjlig lösning är att betrakta även enställiga förhållanden som konfigurationer. Om man istället läser *Tractatus* som att egenskaper är ting som kan namnges, så är det rimligt att även räkna andra universaliala, inklusive relationer, som ting. Då måste vi anta att konfigurationen utgörs av en ontologisk förknippning mellan individer och universaliala, och vi måste förklara varför denna förknippning inte i sin tur är ett ting. Vi kalla detta den *ontologiska* tolkningen av konfigurationsbegreppet.

4.3 Interna och externa egenskaper

För den följande framställningens skull behöver jag också kort förklara *Tractatus*' teori om ett tings "interna" respektive "externa" egenskaper. De "externa" egenskaperna utgör tillsammans de föreliggande sakförhållanden – fakta – som tinget ingår i. Låt oss för denna diskussions skull tillfälligt anta att kortlivade sinnesdata är ting i *Tractatus*' mening. Om sinnesdatumet Sune faktiskt är blått, så är denna blåhet en extern egenskap hos Sune. Om Sune faktiskt kommer före Nils, så är det en extern egenskap hos Sune att komma före Nils, en extern egenskap hos Nils att komma före Sune, och en extern egenskap hos komma-före-relationen att den exemplifieras av Nils och Sune (i den ordningen).

Vad är då en *intern* egenskap? Vi har just sett en definition av termen, nämligen i 4.123: "En egenskap är intern, när det är otänkbart att dess föremål inte skulle besitta den." Tidigt i *Tractatus* relaterar Wittgenstein ett tings interna egenskaper till den blotta *möjligheten* hos tinget, sett i abstraktion från dess externa egenskaper, att ha dessa *eller andra* externa egenskaper. Låt mig återigen citera paragraf 2.0131, denna gång fullt ut och i en lång kontext:

2.0123 Om jag känner ett föremål så känner jag också alla dess möjliga förekomster i sakförhållanden.

(Var och en av dessa möjligheter måste vara en del av föremålets natur.)

En ny möjlighet kan inte upptäckas i efterhand.

2.01231 Om jag ska känna ett föremål, behöver jag visserligen inte känna dess externa egenskaper – men väl alla dess interna.

2.0124 Om alla föremål är givna, så är därmed också alla *möjliga* sakförhållanden givna.

2.013 Varje ting befinner sig, så att säga, i ett rum av möjliga sakförhållanden. Jag kan tänka mig detta rum som tomt, men jag kan inte tänka mig tinget utan rummet.

2.0131 Ett rumsligt föremål måste befinna sig i det oändliga rummet. (Rumspunkten är ett argumentställe.)

Fläcken i synfältet måste, trots att den inte behöver vara röd, ha någon färg: den är, så att säga, omgiven av fägrummet. Toner måste ha någon tonhöjd, objekt för känselsinnet måste ha *någon* grad av hårdhet, etc.

2.014 Föremålen innehåller alla saklägens möjlighet.

2.015 Föremålets möjlighet att förekomma i sakförhållanden är dess form.

2.02 Föremålet är enkelt.

Notera gärna att de tre första paragraferna tillåter tolkningen att det finns *andra* interna egenskaper hos ett ting än de som är tingets möjligheter att förekomma i olika sakförhållanden. Paragraf 2.0131 poängterar att föremålet med nödvändighet måste ingå i *någon* av sina möjliga konfigurationer. Sannolikt räknar Wittgenstein även denna nödvändighet till föremålets interna egenskaper. Han menar nog att ”det är otänkbart att dess föremål inte skulle besitta den”.

Paragraf 2.015 introducerar den viktiga termen ”form”, som står för inbegreppet av ett föremåls möjligheter att förekomma i sakförhållanden.

Paragraf 2.02, slutligen, är anknytningspunkten till den centrala dogmen om föremålets enkelhet, som vi redan haft uppe till diskussion flera gånger. Denna enkelhet utesluter alltså inte att föremålet har en hel mängd interna egenskaper. Dessa är, som vi nu förstår, framförallt en uppsättning möjligheter. Men enkelheten utesluter inte att tinget också har externa egenskaper. Tvärtom måste det ju ha *några* sådana (se 2.0131).

Nu kan vi börja tala om bildteorin.

5 Vi gör oss bilder av fakta

Namnteorin är en hörnsten i *Tractatus*' språkteori; bildteorin som uttrycks av rubrikens citat från paragraf 2.1 är en annan. Enligt den tidigare Wittgenstein är den meningsfulla satsen nämligen en *bild* av det möjliga sakförhållande som den framställer. Vi ska nu diskutera vad han kan mena med detta, och om bildteorin är korrekt. Grundtanken i den framställs tydligt i några av de paragrafer som följer 2.1.

2.13 Föremålen motsvaras i bilden av bildens element.

2.131 I en bild är bildens element representanter för föremålen.

2.14 Det som konstituerar en bild är att dess element förhåller sig till varandra på ett bestämt sätt.

2.141 Bilden är ett faktum

2.15 Att bildens element förhåller sig till varandra på ett bestämt sätt föreställer att sakerna förhåller sig så till varann. ...

Först betydligt senare i texten framgår det att Wittgenstein menar, att även språkligt (muntligt eller skriftligt) formulerade satser är bilder i denna mening. Jämför till exempel:

3.11 Vi använder det sinnligt förnimbara tecknet (ljud- eller skriftecken etc.) för en sats som en projektion av det möjliga sakläget. ...

3.12 Jag kallar det tecken med vilket vi uttrycker en tanke för satstecknet. ...

...

3.14 Satstecknet består i att dess element, alltså orden, i det förhåller sig på ett bestämt sätt till varandra.

Satstecknet är ett faktum.

Vi kommer att ha mycket att säga om satsens, tankens och satstecknets natur nedan. Låt oss nu meditera lite över *Tractatus*' teori om bilder i allmänhet, inklusive språkliga satser, och först över påståendet att bilden är ett *faktum*. Detta påstående bör inte förvåna oss. En bild är uppenbarligen något komplext, och den är alltså inte ett ting i *Tractatus*' mening utan just ett faktum. Enligt *Tractatus* teori skall den därför, som andra fakta, beskrivas som en konfiguration av ting. De ting vars konfiguration utgör en bild kallar Wittgenstein tydligen för bildens *element*.

Hur går det då enligt bildteorin till när ett faktum, bilden, representerar ett möjligt sakläge, det avbildade? Detta är den centrala frågan som måste ställas till *Tractatus* och dess författare, och den har tyvärr inget enkelt och uppenbart svar – förutsatt att man inte nöjer sig med den sammanfattning jag gjorde redan i inledningen: representationen sker genom en strukturlikhet mellan bilden och det avbildade. Man bör *inte* nöja sig med detta, eftersom "strukturlikhet" kan betyda många olika saker och Wittgenstein verkar tala om strukturlikhet i flera av dessa betydelser; vilka de är skall jag redogöra för strax. Tyvärr skiljer han sällan explicit på de olika betydelserna, vilket alltså blir en uppgift för uttolkaren.

En annan svårighet för *Tractatus*-exegesen är att objektet för Wittgensteins undersökningar ibland är vanliga bilder och ibland vardagsspråket, ibland *tänkandet* betraktat som ett slags språk och ibland ett *idealspråk* – ett språk som ingen ännu talat eller skrivit men som på ett mer explicit sätt än vardagsspråket antas visa på verklighetens egentliga struktur. (Tänkandet som språk och idealspråket är nära relaterade till varann, som vi snart ska se.) Det är långtifrån alltid klart vilket av dessa språk som är i fokus. Samtidigt måste man hela tiden ha i åtanke att Wittgenstein kanske tillskriver de olika symbolsystemen (vanliga bilder, vardagsspråk, tänkande, idealspråk) *olika* typer av strukturlikhet med verkligheten.

Som läsaren säkert förstår kompliceras situationen också av det faktum, att universalier (egenskaper och relationer) sannolikt är *ting* i *Tractatus*' mening. Är de det, så bör man rimligtvis också anta att *bildens* egenskaper och relationer återfinns bland dess *element*. I det

motsatta fallet är det rimligt att istället anta att de utgör bildens *struktur* (konfiguration). Lyckligtvis är det så – menar jag – att denna komplikation kommer att visa sig innehålla nyckeln till flera av de övriga gåtorna kring bildteorin i *Tractatus*.

Två komplikationer av det mindre problematiska slaget har sitt upphov i distinktionen mellan *teckentyp* och *teckenindivid* respektive förekomsten av *kontextberoende betydelse*, särskilt då hos så kallade *indexikala termer*. Med orden ”ord”, ”sats” och ”tecken” kan man avse antingen teckentyper (engelska: types) eller teckenförekomster/teckenindivider (tokens). I typ-betydelsen av ”ord” är de två tecknen ”Pelle” och ”Pelle” samma ord, men i individ-betydelsen är det fråga om två ord. *Tractatus* 3.203 säger explicit att ”A” är samma tecken som ”A”, dvs bildteorin borde primärt handla om teckentyper. Detta utesluter givetvis inte att den kan ha en sekundär tillämpning på förekomster av dessa teckentyper. (Teckentypen ”Eiffeltornet” betyder Eiffeltornet, men det gör även förekomster av denna teckentyp.) För den föreliggande texten hoppas jag att sammanhanget alltid ska göra klart huruvida jag talar om teckentyper, teckenindivider eller rentav bådadera.

Indexikala termer är t.ex. ”här”, ”nu” och ”jag”; referensen hos en förekomst av ett sådant tecken är i hög grad beroende av uppkomsthistorien för denna förekomst: vem ”jag” syftar på vid ett visst tillfälle beror t.ex. på vem som yttrar den aktuella förekomsten av ordet. Ett annat exempel på kontextberoende betydelse är när ett ord har definierats på ett ovanligt sätt och sedan används i just den betydelsen. Ett tredje är användningen av samma egennamn (i typbetydelsen av ”samma”), t.ex. ”Pelle”, för olika individer i olika sammanhang. Alla problem som har med kontextberoende att göra kommer att behandlas i avsnitt 6 nedan. Det föreliggande avsnittet kan negligera dem eftersom det i princip endast handlar om hur satsens mening beror av referensen hos dess delar.

5.1 Avbildning genom konkret strukturlikhet

Låt oss titta än en gång på paragraf 2.15 och sedan på två något senare textställen:

2.15 Att bildens element förhåller sig till varandra på ett bestämt sätt föreställer att sakerna förhåller sig *så* till varann. ... /min kursiv/

...

2.17 Vad en bild måste ha gemensamt med verkligheten för att – korrekt eller felaktigt – kunna avbilda den på sitt sätt, är dess avbildningsform.

2.171 En bild kan avbilda den verklighet vars form den har.
En rumslig bild kan avbilda allt rumsligt, en färgad allt färgat, etc.

Dessa paragrafer tycks uttrycka att Wittgensteins bildteori handlar om vad man kan kalla *bilder genom vanlig likhet*. Det vill säga, sådant som kartor, planritningar, färgprover och färgfotografier. Att symbolen för en stad *ligger mellan* symbolerna för två andra städer på kartan föreställer att den första staden själv *ligger mellan* de två andra i verkligheten – dvs de förhåller sig *så* i verkligheten som på kartan (jämför 2.15). Förhållandet mellan bildens element är här *detsamma* som förhållandet mellan föremålen i det faktum som den avbildar. Jag kallar här denna typ av likhet mellan bilden och det avbildade för ”konkret strukturlikhet” och bilder som fungerar på detta sätt för ”konkreta bilder”, väl medveten om att ordet ”konkret” har flera olika innebörder (även i denna bok).

Exemplet med kartan är, som många andra av våra illustrationer, ett vardagligt sådant som inte uppfyller alla Tractatus' krav. Varken verklighetens eller kartans städer är ju *ting* i Wittgensteins mening. Dessutom förutsätter vår analys att man inte betraktar de rumsliga relationerna mellan städerna som *ting*, utan som ”förhållanden mellan” dem, dvs. den utgår från den konkreta tolkningen av konfigurationsbegreppet. Å andra sidan vet man att Wittgenstein lät sig inspireras av just denna typ av vardagliga exempel; i *Notebooks* nämner han ett reportage från en trafikolycka där man illustrerade händelsen med ett diagram.³¹ Och om vi behandlar kartexemplet med försiktighet kan vi, trots dess defekter, använda det för att illustrera vissa begrepp i Tractatus – så låt oss fortsätta.

En fråga som det är naturligt att ställa är om kartan och den verklighet den avbildar verkligen uppvisar *samma* rumsliga förhållanden. Enkelt uttryckt: kräver inte detta att kartan är en exakt kopia – i full skala – av verkligheten? Här måste man uppmärksamma att inte *alla* rumsliga förhållanden i kartan har en direkt avbildande funktion. Att symbolen för en kyrka i Östra Gerum är större än symbolen för hela Herrljunga på en viss karta betyder t.ex. inte att verklighetens kyrka är större än Herrljunga. Konkret strukturlikhet kräver med andra ord inte att bildens element liknar verklighetens *ting* i något *annat* avseende än att de ingår i just de förhållanden till varandra som bildens avbildande funktion bygger på. Vidare måste man komma ihåg att begreppet *samma rumsliga relation* kan innefatta situationer som inbördes är mycket olika. Relationen ”ligger mellan” råder lika fullt ut mellan symbolerna för tre städer som mellan städerna själva. Så frågan verkar att ha ett oproblematiskt svar.

Frågan antyder dock ytterligare en problematik, som har sin grund i att en komplex situation alltid kan beskrivas på många sätt. Vilket av dessa sätt beskriver just de fakta, som bildens avbildande funktion bygger på, och hur urskiljer bildens användare detta sätt? Låt oss spara denna problematik tills senare, så att vi kan komma vidare med idén om konkret strukturlikhet.

För att en bild ska kunna avbilda rumsliga relationer på detta konkreta sätt måste den uppenbarligen själv vara rumslig, så att dess element *kan* ligga mellan varann i rumslig mening. Motsvarande gäller för exemplet färgprover. Låt oss tills vidare, i full analogi med kartexemplet, betrakta färgprovets färg som ett konfigurerande moment, inte som ett *ting*; se tolkning 1, vårt avsnitt 4.1. För att en plastbit ska kunna avbilda den färg som väggen kommer att anta när man målar med färgen, så måste den *kunna* vara röd, grön eller blå. Ett färgfotografi har både kartans och färgprovets möjligheter. Detta är ett exempel på det som Wittgenstein uttrycker som att bilden måste ha det avbildades avbildningsform, eller kort ”form”. Denna användning av ordet ”form” innebär en utvidgning av den definition av formbegreppet som Wittgenstein ger i paragraf 2.015 (se ovan). Enligt den definitionen är ett *föremåls* form inbegreppet av dess möjliga förekomster i sakförhållanden. Men vare sig bilden eller det avbildade är föremål – de är fakta. Det finns dock en helt rimlig förklaring av vad ett faktums form är, nämligen formen (formerna) hos de föremål (*ting*) som ingår i faktumet i fråga.

Låt oss nu försöka tillämpa idén om konkret strukturlikhet på språkliga uttryck, t.ex. skriven svenska. Vi stöter genast på ett problem, nämligen att en skriven sats, betraktad som ett faktum, som regel inte har *samma* konkreta struktur som det den framställer. Vi representerar inte sakförhållandet att Pelle är längre än Jonathan genom att göra ordet ”Pelle” längre än ordet ”Jonathan”, eller sakförhållandet att stolen är grön genom att måla ordet ”stolen” grönt.

³¹ Ref Notebooks

Hur de just citerade passagera i *Tractatus* ska kunna förklara mening hos *vardagsspråkliga* satsar är således fortfarande en helt öppen fråga. Samtidigt säger Wittgenstein faktiskt, att vi kan förstå hur satsar i vårt språk representerar genom att betrakta skriftsystem som använder sig av konkret strukturlikhet:

4.016 För att förstå satsens väsen bör vi tänka på hieroglyfskriften, som avbildar de sakförhållanden som den beskriver.

Och ur den uppkom bokstavsskriften utan att det väsentliga i avbildningen gick förlorat.

Hur går detta egentligen ihop? Visst har det konkreta avbildande momentet gått förlorat i moderna språkssystem? Även om man kan återfinna det här och var, t.ex. i onomatopoetiska ord, så verkar det orimligt att hävda att det skulle spela en avgörande roll för *alla* satsers representerande funktion. Vi ska nu diskutera några olika sätt att förstå vad § 4.016 betyder. Det första av dessa sätt ger oss anledning att fördjupa oss i vad *Tractatus* säger om tänkandets roll för språkets funktion.

5.2 Hur fungerar tänkandet?

Jag citerade nyss början av paragraf 3.11; i sin helhet lyder den så här:

3.11 Vi använder det sinnligt förnimbara tecknet (ljud- eller skriftecken etc.) för en sats som en projektion av det möjliga sakläget.

Projektionsmetoden är att tänka satsens mening.

Citatet antyder att den unge Wittgenstein, som så många andra filosofer, tror att det är tänkandet som är den felande länken mellan språk och verklighet (jämför avsnitt 1.2 ovan). Är det kanske så att Wittgenstein vill påstå att vårt *tänkande*, den mentala aktivitet som pågår när vi använder ett språkligt uttryck, har den konkreta likhet med sitt objekt som det språkliga uttrycket självt saknar? I så fall skulle ju språkliga satsers funktion kunna förklaras med att de alltid är kopplade till konkreta bilder av det de utsäger. Som vi strax ska se var det dock knappast så som den unge Wittgenstein tänkte sig tänkandets roll. Tänkandet är visserligen ett nödvändigt mellanled i *Tractatus* modell av språket, men på ett annat sätt än genom konkret likhet med det tänkta.

Innan vi går vidare är det nödvändigt att kort diskutera vad en *tanke* är. Med en "tanke" kan man nämligen mena två helt olika saker: dels *tänkandet* (en mental händelse, process eller aktivitet), dels *det tänkta* eller *tankeinhållet* (ett objekt eller sakläge som inte alls behöver vara mentalt). Ett exempel: när jag nu tänker att kvadratrotten ur 2 inte är ett rationellt tal, så händer det något i mitt medvetande: matematiska formler dyker upp för min inre syn, jag får upp minnesbilder av den studentexamen där jag skulle bevisa påståendet, jag associerar också till pythagoreernas världsbild, etcetera... Säkerligen händer det saker även utanför mitt medvetande, som är väsentliga för att dessa minnen och associationer ska dyka upp i en ändamålsenlig kedja. Hela denna process är vad jag avser med "tänkandet". Det jag tänker, nämligen *att kvadratrotten ur 2 inte är rationell*, är däremot ett rent matematiskt förhållande som inte på något sätt involverar mina tankeprocesser – utom på så vis, att de senare innebär att jag *tänker på* de förra. Låt oss för enkelhets skull döpa dessa två olika saker till *tanke i subjektiv mening* respektive *tanke i objektiv mening*. För att förstå den tidiga språkfilosofiska diskussion som *Tractatus* är en central del i är det väsentligt att veta, att Frege nästan alltid

använder ordet "Gedanke" i den objektiva meningen.³² Men det är, som vi strax ska se, minst lika viktigt att inte överbetona Freges inflytande på den unge Wittgenstein.

En motsvarande dubbeltydighet som hos ordet "tanke" återfinns hos flera andra relaterade termer, exempelvis "föreställning", "idé" och "begrepp". Jag kan ha livliga, åskådliga föreställningar (i subjektiv mening) om ett ämne som du tänker helt abstrakt kring. Samtidigt kan vi ha *samma föreställning* i objektiv mening – *det som vi föreställer oss* kan vara precis detsamma, till exempel att vänstern vinner nästa val. En genomgång av hur ordet "idé" har använts genom filosofins historia skulle ge många intressanta exempel på en analog dubbeltydighet. Och den moderna kognitionsteoretiska debatten kompliceras ofta av att vissa deltagare använder ordet "begrepp" för att beteckna en psykologisk företeelse eller process, medan andra låter den stå för något som vi uppfattar ("begriper") med hjälp av denna psykologiska process.³³

Det går nu inte att komma ifrån att *Tractatus* åtminstone *bland annat* handlar om tankar i subjektiv mening: jämför "att tänka satsens mening". Om detta inte står helt klart från paragraf 3.11, betrakta följande passager ur *Notebooks 1914-16*:

Nu blir det klart varför jag trodde att tänkande och språk var samma sak. Tänkandet är nämligen en sorts språk. För tanken är naturligtvis *också* en logisk bild av satsen och därmed just en slags sats. (*Notebooks*, s. 82)

"Består en Gedanke av ord?" Nej! Men av *psykiska* konstituenten som har samma slags relation till verkligheten som ord. Vilka dessa konstituenten är, vet jag inte. (*Notebooks*, s. 130, min kursivering)

Det senare citatet är taget ur ett brev till Russell år 1919 där Wittgenstein svarar på Russells frågor om *Tractatus*. En passage i *Tractatus* som anknyter nära till dessa citat ur *Notebooks* är 5.541 och följande. Wittgenstein diskuterar där påståenden av typ "A tror att *p* är fallet" och "A tänker att *p*":

5.541 /.../

Ytligt sett förefaller det här som om satsen *p* stode i en sorts relation till föremålet *A*. (Och i den moderna kunskapsteorin (Russell, Moore, etc.) har dessa satser också uppfattas så.)

5.542 Det är emellertid klart, att "A tror att *p*", "A tänker att *p*", "A säger *p*" är av formen "*p* säger *p*". Och här är det inte frågan om en tillordning mellan ett faktum och ett föremål utan om en tillordning mellan fakta via en tillordning mellan deras föremål.

Den teori av Russell som Wittgenstein hänvisar till i 5.541 innebär att "A tänker att *p*" ska analyseras som en komplex relation mellan ett subjekt *A* och konstituenterna (beståndsdelarna) i faktum *p*. Paragraf 5.542 säger att det istället är fråga om ett förhållande mellan två fakta baserat på en tillordning mellan deras beståndsdelar, precis som när en sats avbildar ett faktum ("*p* säger *p*"). Kort sagt, och återigen: tanken är också en bild.

Intressant nog dröjde det mycket länge efter utgivningen av *Tractatus* innan Wittgensteinkommentatorerna började fästa någon större vikt vid de citerade passagera.

³² De viktigaste skrifterna här är...

³³ Se Malmgren et al (kognitionsantologin)

Wittgensteins värdsamma hänvisning till Freges skrifter i förordet till *Tractatus* kan ha fått många uttolkare att tro att Wittgenstein oftast använde ordet ”tanke” på samma sätt som Frege. Det finns dock få anledningar att tro detta, särskilt som Freges centrala texter om tanken kom ut efter det att *Tractatus* konceperats. Till yttermera visso hade Wittgenstein inte läst särskilt mycket av Frege.³⁴ Viktigast för tolkningen är dock den direkta textevidensen.

Låt oss titta på det senast citerade stället igen. Bildteorin för språket är enligt Wittgenstein tydligen giltig även för våra tankar, i subjektiv mening. Men vilken slags ”bild” är då tanken?

En tolkningsmöjlighet är alltså att Wittgenstein menar att tankar representerar genom konkret strukturlikhet. Det är emellertid ett mycket implausibelt tolkning. Påståendet att tankar i vanlig mening *liknar* det de representerar har en viss trovärdighet när det gäller en begränsad del av våra tankar, närmare bestämt de som man brukar kalla ”bildliga” eller ”åskådliga” föreställningar. Det är dock rätt sällan som vårt tänkande påminner om en bioföreställning, och inte ens människor som mycket ofta ”tänker i bilder” gör det alltid. Det har också framförts starka filosofiska argument mot idén. Framförallt tänker jag på Berkeleys resonemang om vad han kallar ”abstrakta allmänna idéer”: det går inte att representera en *triangel i allmänhet* genom att använda sig av konkret bildlighet, för varje bild av en triangel kommer att vara mest lik en triangel med vissa, mycket specifika vinklar. Alltså är det denna specifika triangel(typ) som representeras, inte den allmänna triangeln. I samma anda kan man invända att matematiska objekt av typ talet π knappast kan tänkas genom en tanke som konkret liknar objektet ifråga. Att man ofta använder sig av en åskådlig föreställning av *symbolen* π när man tänker på π är en helt annan sak.

Det är av dessa och andra skäl inte troligt att *Tractatus*' språk teori grundar sig på en idé att alla våra tankar och andra subjektiva föreställningar skulle vara bildliga (åskådliga) och representera genom att konkret likna sina objekt. Men med lite eftertanke förstår man att det enligt *Tractatus* ändå måste vara *något* särskilt med tankens sätt att representera. Ett vanligt satstecken framställer enligt *Tractatus* 3.11 ett sakläge därigenom att vi ”tänker ut dess mening”. Med detta menar Wittgenstein rimligtvis att man kopplar en subjektiv tanke med ett visst meningsinnehåll till satstecknet. Denna subjektiva tanke har i sin tur – enligt citaten från Notebooks – sitt meningsinnehåll genom att vara en bild i samma mening som den språkliga satsen är det. Men tanken kan inte fungera på *exakt* samma sätt som språkstecknet. Tanken kan nämligen inte få sitt innehåll genom att kopplas till en *annan* tanke som har detta innehåll – vart det skulle leda är enkelt att räkna ut. En tankes mening måste alltså på något sätt ”tänkas ut” *av tanken själv*. Men hur framställer tanken det tänkta sakläge som är dess mening – konkret likhet mellan tanken och sakläget duger ju inte? Vi kommer att få anledning att återvända till denna centrala fråga flera gånger.³⁵

5.3 Abstrakt strukturlikhet - vad är det?

Jag skall nu istället diskutera en uttolkning av bildteorin i *Tractatus*, som man möter i nästan alla kommentarer till boken. Den har också starkt stöd i texten, men det inte är omedelbart

³⁴ Den danske filosofen David Favrholtts avhandling *YYY*, som kom så sent som 1964, är den första längre kommentar som lägger stor vikt vid den subjektiva tankens roll i *Tractatus*. Det är också från honom jag hämtat påpekandena om Wittgensteins relationer till Frege. Anders Wedberg menar i tredje delen av *Filosofins Historia*, som kom 1966, däremot fortfarande att ”tanken som ett språk” på sin höjd spelar en underordnad roll i *Tractatus*. Flera senare kommentatorer, t.ex. yyy (ref 19xx), tenderar att ligga betydligt närmare Favrholtts synsätt.

³⁵ Om läsaren associerar till Jerry Fodors idéer om ett ”tankespråk” så är det absolut inte fel. Fodor hör till en modern språkfilosofisk och kognitionsvetenskaplig tradition som anammat flera av de grundläggande tänkesätten i *Tractatus*. Se Fodor 19xx. Till samma tradition kan man räkna Noam Chomsky, se avsnitt xx nedan.

uppenbart hur den ska kunna förenas med vissa av de passager som vi citerat ovan – mer om detta alldeles strax!

4.011 Vid första påseende verkar satsen – till exempel som tryckt på papperet – inte att vara en bild av den verklighet, om vilken den handlar. Men inte heller notskriften tycks vid första påseende vara en bild av musiken, och vår fonetiska skrift tycks inte vara en bild av våra språkljud.

Och ändå visar sig dessa teckenspråk vara bilder, även i vanlig mening, av det som de framställer.

...

4.0141 Att det finns en allmän regel, genom vilken musikern kan erhålla symfonin från partituret, genom vilken man kan härleda symfonin från spåret på grammofonskivan och genom den första regeln komma tillbaka till partituret igen, däri består den inre likheten mellan dessa skenbart så olika företeelser. Och den regeln är lagen för den projektion, som projicerar symfonin på notspråket. Den är regeln för översättning av notspråket till grammofonskivans språk.

Wittgensteins exempel i den senare paragrafen blir onödigt komplicerat därigenom att han väljer att tala om *tre* olika företeelser: musiken, notskriften och grammofonspåret. Låt oss koncentrera oss på relationen mellan notskrift och musik. Den allmänna regeln för att överföra musik till notskrift (och tillbaka igen) är enligt Wittgenstein vad som konstituerar den inre likheten mellan musiken och representationen av den i notskriften. – Innan jag förklarar hans tanke närmare vill jag be läsaren uppmärksamma att Wittgenstein i det första citatet säger att notskriften är en bild, *i den vanliga meningen av detta ord*, av musiken. En utmaning för tolkningen av dessa paragrafer är att förena detta uttalande med citatet ovan om hieroglyfskrift. Är notskriften och hieroglyfskriften verkligen bilder *i samma, vanliga mening*?

Låt oss nu analysera musikexemplet närmare. För att göra det enklare antar vi att musiken går i C dur så att notskriften inte innehåller några kors- eller b-tecken (den har inte heller några repristecken). En av de viktigaste typerna av regler för översättningen mellan musik och notskrift är ju, att en högre ton i musiken representeras längre upp i förhållande till notlinjerna. (Jag väljer "längre upp" istället för "högre upp" när jag talar om noterna för att exemplet inte ska störas av en gemensam term "högre".) Låt oss döpa relationen *att ligga längre upp på notlinjerna* till R, och relationen *att ha högre frekvens än* till R*. Betrakta två tecken (i betydelsen förekomster av tecken) på notpapperet, x och y, och motsvarande toner (i betydelsen förekomster av toner) som spelas från partituret, kalla dem x* och y*.³⁶ Denna motsvarighet är en-en-tydig, dvs varje not motsvaras av exakt en ton och varje ton av en exakt not. Följande kommer då att gälla – under förutsättning att musikern spelar rätt:

R råder mellan x och y, om och endast om R* råder mellan x* och y* (I)

Beteckningen "I" står för *isomorfi*. Isomorfi kallas också *abstrakt strukturlikhet*. En enkel definition av isomorfi är att de *motsvarande* objekten i två domäner är *ordnade på samma sätt* av två *möjligen olika, men motsvarande*, relationer. (En mer generell definition kommer att

³⁶ Valet av symbolik är detsamma som i Wedbergs filosofihistoria. ...

ges nedan.) Konkret strukturlikhet kan nu ses som ett specialfall av isomorfi, nämligen när relationerna R och R^* är identiska.

Det går att hitta hur många exempel som helst från vardagen på abstrakt strukturlikhet: ett som dyker upp när jag skriver detta är den alfabetiska ordningen i en bokhylla. I den lilla bokhylla som det handlar om finns händelsevis inte två olika böcker med samma initiala författarbokstav. Låt x och y vara exemplar av två böcker, och x^* och y^* respektive författares namn. R är relationen *att stå till vänster om i hyllan* medan R^* får vara *börjar med en bokstav som kommer före i alfabetet*. Då gäller formeln (I) ovan för den alfabetiskt ordnade bokhyllan.

Om det råder en abstrakt strukturlikhet mellan två uppsättningar av objekt eller ej beror dels på vilka objekt i den ena uppsättningen som tillordnas vilka objekt i den andra, dels på vilka relationer som ”paras ihop” som R och R^* . Den isomorfi som vi nyss nämnde råder ju med avseende på tillordningen mellan böcker och deras författarnamn, tillsammans med ett visst val av relationer som ”motsvarar” varandra. Om vi istället som R väljer *är tjockare än* och som R^* *är längre än*, kommer påståendet (I) förmodligen inte längre att vara sant. En bok i hyllan är antagligen inte tjockare än en annan precis när den första boken har ett längre författarnamn än den andra. Man har därför anledning att tala om *isomorfi med avseende på en viss tillordning mellan relationer*. Läsaren får gärna fundera över andra varianter av bokhylleexemplet och undersöka om de innebär isomorfi eller ej.

Om det faktiskt råder isomorfi mellan två domäner X och Y av konkreta objekt med avseende på en viss tillordning mellan domänernas element och en viss tillordning mellan relationer $\langle R, R^* \rangle$, så talar man gärna om hela tillordningen som *en isomorfi* (eller en *isomorfism*). ”Isomorfi” kan med andra ord dels stå för en relation som föreligger eller inte föreligger mellan två domäner av objekt beroende på vilken tillordning som valts, dels kan det beteckna en tillordning som leder till isomorfi i den första meningen. Sammanhanget kommer att utvisa i vilken mening vi använder ordet.

Det är också ofta lätt att hitta mer än ett exempel på isomorfier (isomorfismer) mellan samma två uppsättningar av objekt. Det gäller även om tillordningen mellan objekt är fix. I musikexemplet kunde vi t.ex. behållit tillordningen mellan notförekomster och tonförekomster, men istället valt R : *kommer efter (i rumslig mening) på notpapperet* och R^* : *kommer efter (i tidslig mening) i musiken*. Ett mycket generellt argument till samma ände kan formuleras utifrån ett extensionellt betraktelsesätt. I den vanliga logiska meningen av ”relation” definierar nämligen varje mängd av ordnade n -tupler av objekt en n -ställig relation.³⁷ Har vi tillordnat objekten i två domäner till varandra på ett en-entydigt sätt så definierar varje ordnad n -tupel i den ena domänen en ordnad n -tupel i den andra, och varje relation (i logikens mening) i den ena motsvaras därför av en relation i den andra sådan att en isomorfi föreligger med avseende på dessa två ”relationer”. Men även med ett intensionellt betraktelsesätt på relationer kan man alltså ofta hitta många isomorfier mellan två domäner av objekt, också om tillordningen mellan objekten är given.

En konsekvens av det just sagda är att påståendet ”Det råder *någon* isomorfi mellan domänerna X och Y (av individuella objekt)” inte säger särskilt mycket, ens om en tillordning mellan objekten har specificerats. Ännu mer urvattnat blir påståendet om man har lämnat öppet hur objekten ska korreleras med varandra. För att inte tala om när det inte har

³⁷ I analogi med extensionen av ett enställt predikat. Begreppet n -tupel.

specificerats hur de två regioner av verkligheten som diskursen handlar om skall delas in i enskilda objekt. Då är inte ens domänerna av objekt givna. Givet två konkreta delar av världen finns det ett otal sätt att beskriva dessa som komplex av mindre delar, lika många i båda domänerna. Vart och ett av dessa sätt genererar ett par av domäner där objekten kan tillordnas varann på ett en-entydigt sätt, och för varje sådant par kan man oftast hitta ett otal isomorfismer även med ett intensionellt betraktesesätt på relationer. “Skogen därborta är isomorf med innehållet i mitt hus” är således ett exempel på ett extremt urvattnat påstående. Ska träden i skogen tillordnas böcker och andra prylar i huset, eller ska barren på träden tillordnas slumpmässigt valda kubikmillimetrar av husets inre? Råder isomorfin med avseende på ett par $\langle R, R^* \rangle$ av rumsliga relationer, eller är R och R^* av helt annat slag? “Språket är isomorft med världen” är ett annat till trivialitet urvattnat påstående. Det måste utvecklas mycket mer för att överhuvudtaget bli intressant.

Efter dessa begreppsliga försiktighetsåtgärder, som kommer att visa sig ha stor betydelse, är vi mogna att diskutera vilken roll som abstrakt strukturlikhet mellan språk och värld kan tänkas spela.

5.4 Isomorfi mellan språk och värld?

Många språkvetare efter Wittgenstein – förmodligen de allra flesta – stödjer sig på någon variant av tanken om isomorfi när de ska förklara hur språket är förbundet med världen. Det är alltså inte bara av snävt Wittgenstein-exegetiskt intresse att undersöka denna tanke, vilka intressanta varianter den har och vilka argument som kan anföras för och emot den.

Här är först ett mini-exempel för att förklara den nämnda idén. Observera att det på minst en viktig punkt *inte* ansluter till Wittgensteins djupaste intentioner, eftersom de element i verkligheten och i satsen som relateras till varann i exemplet inte alls är enkla *ting* respektive *namn* i *Tractatus*' mening. Men även Wittgenstein använder sig ju av relationer mellan föremål i mer vardaglig mening för att förklara sin teori: nämligen toner och noter. Så det bör vara grönt ljus för mitt exempel. Vidare ber jag läsaren notera att den analys jag först ger av exemplet förutsätter att egenskaper och relationer inte är *ting*. Ett relationsfaktums *konfiguration* uppkommer alltså (antar vi nu) genom en *relation* i den alldeles vanliga meningen av detta ord, inte genom en ontologisk förknippning mellan individuella ting och en relation. Slutligen måste jag göra vissa förenklande antaganden om språket för att exemplet ska gå ihop; dessa antaganden kommer jag att specificera i några fotnoter.

Här nedan ser du två figurer. Jag vill att du uppmärksammar just de exemplar av respektive geometrisk figur som återfinns på just din boksida.

Låt oss döpa den vänstra av dessa figurer till Sven och den högra till Signe. Följande tryckta sats S uttrycker då ett sant påstående:

Sven är mindre än Signe

Enligt *Tractatus*' teori skall det föreligga en viss abstrakt strukturlikhet mellan språk och värld, som gör att den sats – det “satstecken” i Wittgensteins terminologi – som vi ser strax här ovan uttrycker just det faktum som vi ser föreligga ännu lite längre upp, nämligen *att*

figuren Sven är mindre än figuren Signe. Hur ser den strukturlikheten ut? Exemplaren av de två geometriska figurerna i bilden ovan ska förstås fungera som x^* och y^* i isomorfiplikvationen (I) ovan (sid X), och namnen "Sven" och "Signe" måste vara de motsvarande x och y . Den relation R^* mellan x^* och y^* som konstituerar det framställda sakläget är uppenbarligen *mindre än*. Men vilken relation är R i detta exempel?

En bra kandidat till titeln är följande: *befinner sig till vänster om, med bara orden "är mindre än" emellan*. Till vidare antar vi att R står för denna relation. Den råder ju mellan ordet "Sven" och ordet "Signe", och det är rimligt att anta att det är just detta förhållande som gör att satsen utsäger det som den utsäger. Hade det istället varit fallet, att ordet "Sven" befunnit sig omedelbart till vänster om ordet "Signe" med orden "befinner sig till höger om" emellan, så hade ju den resulterande satsen S' uttryckt ett helt annat (och falskt) påstående.³⁸ Och betrakta en annan sats där R råder mellan andra ord än orden i S , t.ex. "Stolen är mindre än bordet". Denna sats framställer att samma relation R^* som i det första exemplet råder mellan två andra objekt: *att stolen är mindre än bordet*.³⁹

Wittgensteins grundtanke i *Tractatus* är nu att *varje* elementarsats är en abstrakt bild av det den framställer genom att relationerna i det framställda sakläget råder om och endast om *motsvarande* relationer i den framställande satsen råder – just som i vårt exempel. (Begreppet elementarsats infördes i början av vårt avsnitt 4.) Låt oss se hur Anders Wedberg preciserar detta i sin filosofihistoria.⁴⁰ Han väljer att tala om den språkliga relationen R som den "uppvisade" relationen och om R^* som den "visade" relationen. Det senare anknyter till följande passage i *Tractatus*:

4.022 En sats *visar* sin mening.
En sats *visar* hur det förhåller sig, *om* den är sann. Och den *säger*, att det förhåller sig så.

I avsnitt 5.10 skall jag ge argument för att Wittgenstein *inte* menade att konkreta relationer hör till det som "visas". Men låt oss tills vidare acceptera Wedbergs användning av termen. Här är min sammanfattning av hans sammanfattning av bildteorin (observera att R för korthets skull innefattar även enställiga predikat):

Om namnen a, b, \dots i elementarsatsen A uppvisar relationen R , så är A sann om och endast om den visade relationen R^* råder mellan de betecknade tingen a^*, b^*, \dots (P1)

Om namnen a, b, \dots i elementarsatsen A framställer A sakförhållandet att den visade relationen R^* råder mellan de betecknade tingen a^*, b^*, \dots (P2)

(P1) skall naturligtvis ställas samman med (I), sidan 38 ovan.

Vi ska om en stund – i avsnitt 5.8 – uppmärksamma ett viktigt problem som denna precisering av *Tractatus*' bildteori leder till. Nu några ord om interna relationer.

³⁸ Valet av "befinner sig till höger om" i detta exempel gör att man måste fundera en extra stund för att förstå det, och det är avsiktligt.

³⁹ Jag förutsätter nu, tämligen orealistiskt, att man inte kan uttrycka *att x är mindre än y* på något annat sätt än det som vi använt oss av här. Detta är dock en ganska trivial formell komplikation utan större filosofisk relevans; hur man ska modifiera teorin för att inkorporera denna komplikation behandlas i avsnitt ...

⁴⁰ Ref Wedberg

5.5 Den interna relationen mellan språk och värld - 1

Den observante läsaren lade kanske märke till att jag i föregående stycke övergick från att diskutera ett exempel där en sats uttryckte ett föreliggande faktum till att inkludera även falska satser (S'). Formuleringen (P2) innefattar också både sanna och falska satser. Det är därför hög tid att diskutera om, och i så fall hur, isomorfitanken kan förklara hur falska satser fungerar. Antag nämligen istället att Sven är större än Signe, och satsen S , "Sven är mindre än Signe", således falsk:

Här råder inte relationen R^* (är mindre än) mellan Sven och Signe trots att R fortfarande råder mellan "Sven" och "Signe". Det vill säga, den relevanta isomorfin mellan satsen och världen verkar inte föreligga. Men det är ju isomorfin som ska göra reda för satsens mening – att den kan framställa ett sakläge överhuvudtaget. Har då satsen S ingen mening?

Givetvis är det inte så som isomorfiteorin är avsedd att tolkas. Det är ju fortfarande så, att S skulle vara isomorf med ett visst faktum om S vore sann – närmare bestämt skulle den vara strukturlik det faktum som i den världen gjorde S sann. Vi kan också uttrycka detta som att S är strukturlik det möjliga sakläge som den framställer. S kan alltså genom sin strukturlighet med ett bestämt, möjligt sakläge (ett visst hypotetiskt faktum) ha en mening, trots att den är falsk.

Vi ska dröja en kort stund vid den poängen. Betrakta uttrycket "den första fågel som jag skulle få se, om jag gick ut på gårdsplanen om fem minuter". Frågan vilken denna fågel är avgörs (vid behov) lämpligen genom ett experiment och en empirisk observation – jag (eller någon annan) går faktiskt ut och tittar om fem minuter. När jag nyss talade om "det faktum som gjorde S sann om S vore sann", så skulle man analogt kunna tro att man det behövs empiriska undersökningar om man vill fastställa vilket detta faktum är. Med andra ord, att man måste åstadkomma eller leta upp en situation där S är sann, och sedan undersöka vilket faktum det var som gjorde den sann. Men den tolkningen är naturligtvis felaktig. Idén är istället att satsens struktur i förväg, och oberoende av alla empiriska förhållanden, entydigt bestämmer hur det faktum skulle vara beskaffat, som skulle göra den sann. Råder R mellan satsens element, och man vet att satsen om den är sann är isomorf med verkligheten med avseende på motsvarigheten $R \leftrightarrow R^*$, så är det ju nämligen bara ett faktum som består i att R^* råder mellan motsvarande element i verkligheten, som kan göra den sann.

Man kan också uttrycka det sagda så, att det är entydigt bestämt av den inre strukturen hos de två domäner som består av satsens element respektive av de korresponderande tingen i verkligheten, huruvida de är isomorfa med avseende på motsvarigheten $R \leftrightarrow R^*$ eller ej. Detta är intressant eftersom man med en "intern" (eller "internal") relation i filosofin brukar mena en relation som på ett eller annat sätt är nödvändigt förknippad med relationsledens egna egenskaper. Begreppet intern relation har många preciseringar,⁴¹ men för tillfället ska vi inte gå in på dem utan nöja oss med att fortsätta det närmast föregående citatet från *Tractatus* (min sida XX ovan):

⁴¹ Malmgren 1975

4.014 Grammfonskivan, den musikaliska tanken, notskriften, ljudvågorna står alla i den avbildande interna förbindelse med varandra, som består mellan språk och värld. De har alla den logiska uppbyggnaden gemensam.

Vi kommer snart att återkomma till den sista satsen i citatet. Om vi för ögonblicket koncentrerar oss på den första meningen så kan vi alltså förklara dess innebörd som att den inre strukturen hos en sats, tillsammans med tillordningen mellan dess namn och objekt i världen och den motsvarighet mellan relationer som specificerar isomorfin, entydigt bestämmer vilket sakläge den avbildar. Vet vi vad namnen betyder och vilken motsvarighet mellan relationer som är avsedd så kan vi alltså ta reda på vad satsen betyder genom att studera dess inre struktur.

Det som den sista meningen i föregående stycke uttrycker kan tyckas vara självklart sant och onödigt att ödsla så långa utläggningar på som vi gjort. Men det uttrycker (och det gör redan bildteorin som sådan i formuleringarna P1–P2) en tes om språket som visserligen är plausibel men som inte alls är självklar, nämligen tesen om *kompositionalitet*. Den säger, att en sats' innebörd entydigt bestäms dels av betydelsen hos dess delar, dels av hur helheten är komponerad av dessa delar. Plausibiliteten hos denna tes kommer bland annat därav att den erbjuder en elegant förklaring av språkets *generativitet*: vi kan generera nya satser från gamla genom omkombinationer av elementen i dem, och vi förstår de nya satserna omedelbart eftersom vi kan betydelsen hos dessa element. Detta uttrycks i *Tractatus* bland annat så här:

4.024 Vi förstår /en sats/ när man förstår dess beståndsdelar.

...

4.026 Betydelseerna hos de enkla tecknen (orden) måste förklaras för oss om vi ska förstå dem.
Med satser gör vi oss emellertid förstådda.

4.027 Det ligger i satsens väsen, att den kan meddela oss en *ny* mening.

4.03 En sats måste meddela en ny mening med gamla uttryck.

Det behövde dock inte vara på det sätt som kompositionalitetstesen säger. Det skulle till och med kunna vara så, att en gemensam struktur hos två satser *aldrig* avspeglade en likhet mellan de saklägen de framställde: ”Sven är större än Lisa” kunde till exempel betyda det som det brukar betyda på svenska, medan ”Lisa är större än Sven” betydde att pi är ett transcendent tal. Det vore opraktiskt, men är teoretiskt möjligt, och en radikal *holist* i frågan om satsers mening skulle kunna hävda att språket ofta fungerar ungefär på det sättet. En mindre radikal holistisk tes är att kompositionalitet är en endast approximativt giltig princip, som inte duger som generell modell för satsers mening. Principen om generativitet måste därför kompletteras med en princip om *kreativitet*. Mer om allt detta i kapitlen om den senare Wittgenstein, nu tillbaka till hans yngre namne!

5.6 Ontologisk strukturlikhet?

Vi har i de närmast föregående avsnitten betraktat ett sakläges konfiguration som uppbyggt av “vanliga” relationer, som t.ex. *är till vänster om* eller *är mindre än*. Låt oss nu istället se vad som händer med bildteorin om vi betraktar konfigurationen som bestående av ontologiska förknippningsförhållanden, på det sätt som beskrevs i avsnitt 4.1 ovan. Strukturen hos

sakläget att *Sven är mindre än Signe* fångas då bäst genom formuleringen “Den ontologiska förknippningen *exemplifierar* råder mellan Sven, Signe och relationen *mindre än*”. Detta till synes klumpiga sätt att skriva om den ursprungliga formuleringen visade sig, som läsaren förhoppningsvis kommer ihåg, vara användbart för att klarlägga enställiga predikats funktion. Sakläget *Kalle är snäll* kan nämligen nu skrivas om som “Den ontologiska relationen *exemplifierar* råder mellan Kalle och egenskapen snällhet”. En av fördelarna med detta är, påpekades det ovan, att en sådan formulering är bättre förenlig med Wittgensteins emfas på konfigurationen som en förknippning mellan *flera* objekt.

Betrakta alltså satsen “Kalle är snäll” och det sakläge den framställer. Hur ser strukturen hos dessa två ut enligt den “ontologiska” varianten av *Tractatus*’ teori? Jo, strukturen hos det framställda sakläget är:

Kalle *exemplifierar* egenskapen snällhet

medan strukturen hos satsen kan beskrivas som

Ordet “Kalle” *exemplifierar* egenskapen att följas av orden “är snäll”

Det intressanta är att satsen och det sakläge den framställer nu har *samma* konfiguration – inte bara *motsvarande* konfigurationer! Analyserar vi med samma metod vårt exempel med Sven som är mindre än Signe, så får vi resultatet att det framställda sakläget har strukturen

Sven och Signe *exemplifierar* relationen mindre än

medan satsen som framställer detta sakläge har strukturen

“Sven” och “Signe” *exemplifierar* relationen att stå till vänster om med endast orden “mindre än” emellan

Även i detta fall har satsen och det uttryckta sakläget *samma* struktur.

Vad är det egentligen som har hänt? Jo, vi har “exporterat” tillordningen mellan R och R* från *konfigurationen* till de konfigurerade *elementen*, med andra ord gjort den till ett specialfall av tillordningen mellan namn och ting. Det konfigurerande förhållandet mellan elementen är (liksom i subjekt-predikat-exemplet) däremot *detsamma* i sats och sakläge. Istället för en strukturlikhet i betydelsen isomorfi med avseende på en tillordning $R \leftrightarrow R^*$ där R och R* är olika relationer har vi nu alltså att göra med en *identitet* mellan strukturer: båda domänernas element binds samman av *exemplifierar*-förhållandet E, och något E* som är skilt från E behövs inte. Vi kommer att referera till denna identitet som *ontologisk strukturlikhet*.

Man kan här se en analogi med det begrepp *konkret* strukturlikhet som vi införde ovan. Den identitet mellan strukturer som vi nu talar om råder dock endast på ett abstrakt, ontologiskt plan. Att inordna den under begreppet konkret strukturlikhet skulle vara att betrakta de ontologiska exemplifieringsförhållandena som jämställda med vanliga relationer, vilket skulle utsätta oss för hotet om Bradley’s regress. Mer om detta strax.

Är något vunnet med vår manöver, eller har vi bara “multiplicerat entiteter”? Jag menar att *mycket* är vunnet, åtminstone vad gäller förståelsen av den tidige Wittgensteins tänkande. Det

är inte bara så att egenskaper och relationer nu också är ett slags objekt, och att även subjekt-predikat-konfigurationer därför involverar *flera* objekt – bådadera något som stämmer väl med formuleringarna i *Tractatus*. Den här varianten av teorin kan också förklara en uppsättning påstående om avbildningsrelationen som annars förblir något kryptiska.

Jag tänker för det första på de textställen som trycker på det *gemensamma* för ett sakläge och *alla* de bilder som avbildar det. Ett av dessa ställen (4.014) citerades i föregående avsnitt. Alla bilder som avbildar sakläget att tonen x är högre än tonen y, t.ex. två noter i en notskrift och en viss del av spåret på en grammonska, kan ju nu beskrivas på följande sätt:

x och y *exemplifierar* R (L)

där x, y och R är namn på de individer och relationer som ingår i bilden ifråga. Den “gemensamma logiska uppbyggnad” som nämns i 4.014 består enligt det ontologiska läsesättet helt enkelt däri, att alla de ytligt sett olika bilderna av höjdförhållandet mellan de två tonerna innehåller två individer som exemplifierar en tvåställig relation. Formeln (L) explicitgör detta.

För det andra vill jag framhålla de annars inte helt lättbegripliga paragrafer i boken som poängterar att alla bilder faktiskt använder sig av *samma avbildningsform*. Låt mig utveckla detta närmare.

5.7 Alla bilder är logiska bilder

Vi ska först erinra oss den passage i *Tractatus* som introducerar begreppet avbildningsform, och som jag redan har citerat (avsnitt 5.1, s. 24 ovan):

2.17 Vad en bild måste ha gemensamt med verkligheten för att – korrekt eller felaktigt – kunna avbilda den på sitt sätt, är dess avbildningsform.

2.171 En bild kan avbilda den verklighet vars form den har.
En rumslig bild kan avbilda allt rumsligt, en färgad allt färgat, etc.

Strax efter dessa paragrafer hittar vi följande:

2.18 Vad varje bild, vilken form den än har, måste ha gemensamt med verkligheten för att överhuvudtaget – korrekt eller felaktigt – kunna avbilda den, är dess logiska form, verklighetens form.

2.181 Om avbildningsformen är den logiska formen, så kallas bilden en logisk bild.

2.182 Varje bild är *också* en logisk bild. (Däremot är t.ex. inte varje bild en rumslig sådan.)

Det är inte omedelbart uppenbart hur detta textställe ska tolkas. För det första måste vi fråga vad *logisk form* i 2.18 är för något. Sedan måste vi ta ställning till något som liknar en inkonsistens i resonemanget. Paragraf 2.181 tycks skilja ut, som ett specialfall, de bilder där avbildningsformen är denna “logiska form”, medan 2.182 hävdar att *alla* bilder använder denna avbildningsform! Hur går detta ihop?

När det gäller begreppet logisk form gör den "ontologiska" tolkningsramen det naturligt att identifiera det med vad som i § 4.014 kallas "logisk uppbyggnad" (se citatet i avsnitt 5.5), och som alltså kan fångas med en formel av typ (L) ovan (slutet av föregående avsnitt). Påståendet i 2.182 att alla bilder använder sig av den logiska formen som avbildningsform är därmed också lätt att förstå – närmare bestämt är den, menar jag, inget annat än en formulering av den ontologiska varianten av bildteorin.

Det problem som återstår är hur 2.181 och 2.182 går ihop. En nära till hands liggande lösning är att en konkret bild har två avbildningsformer – dels den allmänna logiska formen, dels den specifika form som bestäms vilka konkreta egenskaper och/eller relationer som är gemensamma för bilden och det den avbildar. De bilder som inte ska uppfattas som konkreta sådana, t.ex. språkliga sats, har däremot bara *en* avbildningsform: den logiska. Abstrakta bilder måste ha den logiska formen gemensam med det avbildade. Men detta måste gälla *även* för konkreta bilder. En konkret strukturlikhet kan alltid också beskrivas som en abstrakt sådan (närmare bestämt med $R = R^*$), och en abstrakt strukturlikhet med avseende på motsvarigheten $R \leftrightarrow R^*$ har ju som vi sett alltid en ontologisk formulering i vilken R istället är ett namn på R^* . En konkret strukturlikhet utmärker sig därför i den ontologiska formuleringen genom att namnen på vissa egenskaper och relationer är identiska med dessa egenskaper och relationer: *blått* (inte ordet "blått"!) är namn på *blått*, och relationen *mellan* är namn på den rumsliga relationen *mellan*. Därmed har vi också motiverat tesen 2.18.

Låt mig rekapitulera ett huvudspår i resonemanget hittills. I avsnitt 4.1 påvisades att uppfattningen om fakta som konfigurationer av ting (i plural) enklast förstås i termer av en ontologisk *realism*: egenskaper och relationer är också ting. Några citat från *Tractatus* och från Wittgensteins tidiga, opublicerade skrifter som direkt stöder denna tolkning anfördes också. I avsnitt 5.6 förklarade jag hur denna tolkning kan användas för att beskriva alla avbildningsförhållanden som strukturell identitet på ett ontologiskt plan. Alldeles nyss visades hur man på detta sätt kan förstå påståendet att alla bilder är logiska bilder. Den ontologiska tolkningen ger också en ny innebörd och en intuitiv plausibilitet åt tesen i *Tractatus* 4.022 (se slutet av vårt avsnitt 5.4) att en sats *visar* sin mening. Vi vet ju redan vad satsens delar betyder, och strukturen hos det avbildade sakförhållandet ligger enligt den aktuella tolkningen av bildteorin i öppen dag hos satsen själv. Och låt mig avrunda denna genomgång genom att åter citera en paragraf som vi bara delvis tolkade ovan (i slutet av avsnitt 5.7):

4.014 Grammfonskivan, den musikaliska tanken, notskriften, ljudvågorna står alla i den avbildande interna förbindelse med varandra, som består mellan språk och värld. De har alla den logiska uppbyggnaden gemensam.

I ljuset av det sagda kan vi nu med ganska stor säkerhet säga, att den "avbildande interna förbindelsen mellan språk och värld" bäst beskrivs just som en identitet mellan logiska (ontologiska) strukturer.

5.8 Ontologisk strukturlikhet och möjligheten av en allmän språkteori

Genom begreppet ontologisk strukturlikhet har vi alltså uppnått en bättre konsistens i tolkningen av *Tractatus*. En viktig fråga blir nu varför Wittgenstein tänkte på detta sätt. Är det verkligen någon teoretisk vinst med att beskriva relationen mellan språk och värld som en ontologisk strukturlikhet snarare än som en "vanlig hederlig" isomorfi mellan domäner av individuella objekt? Har vi inte i själva verket nyss poängterat att följande beskrivningar av en enkel subjekt-predikatsats' funktion är *ekvivalenta*?

- (A) Att ordet “Pelle” *följs av* ordet “diskar” avbildar att Pelle diskar
- (B) Att ordet “Pelle” *exemplifierar egenskapen att följas av* ordet “diskar” avbildar att Pelle exemplifierar egenskapen att diska

Och om de är ekvivalenta, varför föredrar Wittgenstein den senare beskrivningen? Med andra ord, varför är det så viktigt att satsen och det avbildade faktum alltid har *samma* struktur – inte bara *motsvarande* struktur? Frågan ställs givetvis på sin spets av det faktum att tanken på en ontologisk strukturlikhet riskerar att leda oss rakt in i Bradleys regress!

Ett möjligt svar är detta: antagandet av ontologisk strukturlikhet erbjuder det bästa sättet att formulera en *enhetlig förklaring av alla satsers funktion*. För att förstå denna poäng ska vi först betrakta samma exempel som nyss, kompletterat på följande sätt.

- (C) Att ordet “Solen” *följs av* orden “lyser” avbildar att solen lyser
- (D) Att ordet “Solen” *exemplifierar egenskapen att följas av* ordet “lyser” avbildar att solen exemplifierar egenskapen att lysa

Låt oss också anta att “Pelle diskar” och “Solen lyser” är de *enda* subjekt-predikat-satserna i ett mini-språk, vars funktion vi vill beskriva. Påståendena (B) och (D) innebär då inte bara att satsdelarna i varje enskild enställig subjekt-predikatsats bär samma relation till varandra som de i satsen namngivna föremålen, utan också att samma relation figurerar i *alla* enställiga subjekt-predikat-satser. Vi kan därför sammanfatta påståendena (B) och (D) så här:

- (T1) Alla saklägen av typen x^* *exemplifierar egenskapen* y^* avbildas i språket av saklägen av typ x *exemplifierar egenskapen* y , där x är namn på x^* och y är namn på y^*

Denna beskrivning kan naturligtvis generaliseras till fler subjekt-predikatsatser än de två som angivits här.

Nu kan det vara svårt att se den här poängen utifrån exempel som bara innehåller enställiga subjekt-predikatsatser. Låt oss därför betrakta de små figurerna Signe och Sven en gång till (se avsnitt 5.5, sid. 29). Utifrån formuleringen på sid. 32 ovan,

“Sven” och “Signe” *exemplifierar* relationen att stå till vänster om med endast orden “mindre än” emellan

kan vi formulera en allmän teori om tvåställiga relationssatsers funktion så här:

- (T2) Alla saklägen av typen x^* *och* y^* *exemplifierar relationen* z^* avbildas i språket av saklägen av typ x *och* y *exemplifierar relationen* z , där x är namn på x^* , y är namn på y^* och z är namn på z^*

De två påståendena (T1) och (T2) kan dessutom sammanfattas och generaliseras till följande:

- (T) Varje sakläge:

$\langle x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^* \rangle$ exemplifierar det n -ställiga predikatet r^*
 avbildas i språket av sakläget:
 $\langle x_1, x_2, \dots, x_n \rangle$ exemplifierar det n -ställiga predikatet r ,
 där x_i är namn på x_i^* och r är namn på r^*

vilket enligt författarens uppfattning är varken mer eller mindre än en exakt formulering av Tractatus' bildteori för språket.

5.9 Varför duger då inte vanlig hederlig isomorfi?

Låt oss nu se på hur motsvarande företag fungerar inom ramen för teorin om abstrakt strukturlikhet mellan domäner av individer. I avsnitt 5.5 gavs följande sammanfattande beskrivning av hur satser i ett språk avbildar det framställda sakläget genom sådan strukturlikhet: *relationerna i det framställda sakläget råder om och endast om motsvarande relationer i den framställande satsen gör det*. Eller, för att åter anknyta till Anders Wedbergs framställning (jämför slutet av vårt avsnitt 5.4):

Om namnen a, b, \dots i elementarsatsen A uppvisar relationen R , så framställer A sakförhållandet att den visade relationen R^* råder mellan de betecknade tingen a^*, b^*, \dots (P2)

(Här ska alltså R antas innefatta det enställiga fallet.) Låt oss utgå från denna beskrivning och försöka precisera den för vårt tänkta mini-språk. Ett intressant problem kommer då till synes, nämligen hur vi ska hantera korrespondensen mellan relationerna R och R^* . Motsvarigheten mellan relationerna är ju inte densamma från fall till fall. Betrakta påståendena (A) och (C) i föregående avsnitt. Ett tänkbart sätt att beskriva deras funktion är att för vart och ett av dem specificera den motsvarighet mellan relationer under vilken isomorfin gäller:

- (T1')
- (i) Alla saklägen av typen x^* *diskar* avbildas i språket av saklägen av typ x *följs av ordet "diskar"*, där x är namn på x^*
 - (ii) Alla saklägen av typen x^* *lyser* avbildas i språket av saklägen av typ x *följs av ordet "lyser"*, där x är namn på x^* .

Men en teori om *alla* subjekt-predikat-satser i svenska språket (t.ex.) hotar nu att bli en väldig katalog, där varje rad uttrycker en isomorfi med avseende på en egen tillordning mellan två specifika egenskaper.

Betrakta sedan fallet med tvåställiga relationer och formuleringen (T2) i föregående avsnitt. Om vi inte har tillgång till den ontologiska strukturlikheten via *exemplifierar* måste vi istället konstruera en katalog som innehåller följande två delpåståenden (och många fler):

- (T2')
- (i) Alla saklägen av typen x^* *är mindre än* y^* avbildas i språket av saklägen av typ x *står till vänster om* y *med orden "är mindre om" mellan*, där x är namn på x^* och y är namn på y^* ;
 - (ii) Alla saklägen av typen x^* *knuffar* y^* avbildas i språket av saklägen av typ x *står till vänster om* y *med orden "knuffar" mellan*, där x är namn på x^* och y är namn på y^* .

En teori om alla tvåställiga relationssatser skulle återigen bli en väldig katalog över isomorfier med avseende på var sina par $\langle R, R^* \rangle$ av språkliga respektive icke-språkliga predikat.

Men, invänder säkert mer än en otålig läsare, i (T1), (T2) och (T) har man helt sonika smusslat undan de specifika regler för olika predikatsymbolers innebörd som anges i (T1') och (T2') genom att hänvisa till att det finns en *namnrelation* även mellan dem. Om det är ett tillåtet grepp att göra som i (T), så borde vi lika gärna få hänvisa till begreppet *visad relation* och använda oss av (P2) i lätt omskriven form:

(T') Varje sakläge $R^* \langle x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^* \rangle$ avbildas i språket av sakläget $R \langle x_1, x_2, \dots, x_n \rangle$, där x_i är namn på x_i^* , genom att de två saklägena är isomorfa med avseende på *tillordningen mellan den uppvisade och den visade relationen*, R och R^*

(T') ger väl en alternativ, helt generell beskrivning av språkets funktion?

Denna invändning är formellt helt riktig, men den föreslagna lösningen tenderar att vilseleda tankarna i frågan om vad det betyder att en relation är *visad*. Man vill kanske anknyta till de ställen som talar om att satsen *visar* sin mening och föreslå att R^* i varje enskilt fall är den konfiguration som faktiskt *framställs* av satsen ifråga. Men ett sådant förslag duger inte, för vad Wittgenstein vill *förklara* med bildteorin är ju just, hur satsen kan framställa en viss konfiguration av verklighetens element! Förslaget innebär med andra ord att säga på ett tillkrånglat sätt: "En sats som handlar om ett antal objekt säger precis det som den säger om dem".

Det duger givetvis inte heller att endast kräva att det finns *något* par av relationer som ger isomorfi mellan de två domänerna, eller att det råder isomorfi mellan den språkliga domänen ordnad av R och verkligheten ordnad av *någon* relation. Anledningen till att det inte duger har vi ordnat nog om i ett tidigare avsnitt.

Vi måste alltså på något sätt generellt karakterisera relationen mellan uppvisad och visad relation, så att tesen (T') inte blir för urvattnad och så att den kan ha det förklaringsvärde som Wittgenstein önskar sig. En nära till hands liggande lösning är att R är ett namn på R^* . Men denna lösning förutsätter den ontologiska varianten av bildteorin och är inte förenlig med den vanliga isomorfitolkningen.

Det enda rimliga svaret på frågan om hur (T') ska kompletteras är enligt författaren att hänvisa till ytterligare en fundamental semantisk relation. Denna relation, låt oss kalla den *retydelse* – kort för *relationers betydelse* – måste vara fundamental, eftersom den inte kan förklaras med hjälp av grundbegreppen "namn", "konfiguration" och "strukturlikhet". Vidare måste den ha en mycket viktig egenskap gemensam med namnrelationen: för att man ska förstå en sats måste *retydelsen* hos den konfigurerande språkliga relationen redan vara känd. Det betyder att hela problematiken kring namnrelationens natur och hur man lär sig namn på ting har en parallell i en problematik kring *retydelse*relationens natur och hur man lär sig konfigurationers *retydelse*. Någon sådan problematik nämns inte i Tractatus, vilket ytterligare understryker plausibiliteten hos den ontologiska tolkningen av bildteorin. Men framförallt betyder det sagda att den ontologiska tolkningen av bildteorin i form av (T) ger en betydligt *enklare* språk teori än varje rimlig precisering av den vanligare formuleringen (T').

Enligt författarens uppfattning har betydelsen av den just nämnda problematiken ofta underskattats både av de flesta Wittgensteintolkare och av många språk teoretiker som oberoende av Wittgenstein byggt sina teorier kring begreppet isomorfi.

5.10 Det osägbara

De resonemang som vi i de senaste avsnitten fört om begreppen abstrakt respektive ontologisk strukturlikhet leder fram till en möjlighet att tolka *Tractatus*' teser om "det osägbara" på ett relativt enkelt sätt. Det verkar nämligen som om Wittgenstein står inför följande dilemma:

(1) Acceptera isomorfi mellan domäner av individuella objekt (med avseende på en viss tillordning mellan predikatsymboler och predikat) som grund för bildteorin. Helt bortsett från att många textpartier strider mot en sådan tolkning av *Tractatus* (t.ex. den konsekventa pluralformen för konfigurerade objekt, se avsnitt 4.1 ovan) så leder detta ställningstagande till att en *generell* teori om hur språket avbildar världen kräver antagandet av ytterligare en fundamental semantisk relation.

(2) Inför begreppet ontologisk strukturlikhet. En enklare generell teori blir möjlig. Den implicerar bl.a. att alla satser har *samma* avbildningsform som de de avbildar, och att språklig avbildning därför är mycket lik konkret avbildning till sitt funktionssätt. Men en formulering av teorin som innebär att man antar att ting, egenskaper och relationer *relateras* av ytterligare (minst) en relation leder till Bradleys regress.

Vi ska nu utveckla den sist nämnda problematiken närmare. Det är ett välkänt faktum, att Wittgenstein i *Tractatus* – till synes paradoxalt – hävdar att alla bokens satser är nonsens, vilket läsaren antas inse efter läsningen av boken (om inte förr). Då skall "stegen kastas bort efter användningen" (TLP, § 6.54). Dessa berömda påståenden måste rimligen läsas i samband med de ställen där Wittgenstein hävdar att saklägens logiska form inte kan beskrivas, utan bara *visas*. Exempelvis:

4.12 Påståenden kan representera hela verkligheten, men de kan inte representera vad de måste ha gemensamt med verkligheten för att kunna representera den, – logisk form.

För att kunna representera logisk form skulle vi behöva placera oss utanför logiken med våra påståenden, det vill säga utanför världen.

4.121 ...

Det som speglar sig i språket, kan språket inte framställa.

Det som uttrycker *sig* i språket, kan inte *vi* uttrycka med hjälp av språket.

Satsen *visar* verklighetens logiska form. ...

Paragraferna kan behöva ett par förtydliganden. Den "gemensamma logiska formen hos språket och världen" är enligt TLP 2.18 den "avbildningsform" som *alla* bilder har. Se avsnitt 5.7 ovan, där det också gavs argument för att denna avbildningsform måste definieras i termer av ontologisk strukturlikhet. Satsen "Sven är mindre än Signe" kan avbilda sakläget att Sven är mindre än Signe genom att den har *samma* logiska struktur som sakläget ifråga. I båda fallen har vi nämligen att göra med *två individuella ting som exemplifierar en relation*; denna relation utgör ett tredje ting i respektive konfigurationen.

Den logiska formen kan enligt *Tractatus* alltså inte beskrivas. Anledningen till detta är, menar jag, helt enkelt Bradleys regress. Låt oss för att förtydliga detta anta att sistnämnda beskrivning av den logiska strukturen hos sakläget att Sven är mindre än Signe beskriver det den tycks beskriva, alltså ett möjligt sakläge där de tre tingen Sven, Signe och *mindre än* relateras av ytterligare en relation, nämligen *exemplifierar*. Då säger den ontologiska

strukturlikhetsteorin att även denna relation är ett ting – som i sin tur måste vara *relaterat* till de redan givna tre tingen, etcetera.

Men finns det något alternativ – kan vi uppfatta beskrivningen av den logiska formen på något annat sätt? *Tractatus'* författare anger inte något alternativt sätt, utan säger istället att det han försökte säga bara kan visas. Nu säger Wittgenstein också, att det som kan sägas och det som kan tänkas sammanfaller. (Mer om detta senare.) Det betyder, att det som vi försökte säga om den logiska strukturen hos en viss sats inte heller kan tänkas – det är med andra ord inte fråga om något möjligt sakläge. Så Wittgensteins slutsats att *Tractatus'* bildteori är nonsens är helt konsekvent.

Men varför försöker han då säga det som inte kan sägas? Mycken välvillig exegetik har ägnats åt *Tractatus'* berömda doktrin om det osägbara, men jag vill helt oförsäkt betrakta den som Wittgensteins sätt att både äta kakan och ha den kvar. Med hjälp av denna doktrin kan han först framställa en teori som uppfyller de krav han ställer på en generell språkteori, och sedan låta bli att ta konsekvenserna av teorin på allvar. Ett av Wittgensteins huvudmotiv för att senare förkasta hela språkteorin i *Tractatus* var, gissar jag, att han inte längre ville acceptera detta intellektuella dubbelspel. För ett sådant är det fråga om.

Som kommer att framgå nedan innebär den senare Wittgensteins kritik av *Tractatus* att han förkastar den namnteoretiska utgångspunkten. Med detta förkastande försvinner möjligheten att formulera den ontologiska strukturlikhetsteorin – i den teorin benämner man ju alla de individer, egenskaper och relationer som utgör element i det avbildande och det avbildade sakläget. Därmed behöver Wittgenstein inte längre tala om ett faktums “struktur” eller “logiska form”. Detta är en annan sida av den meningsholism, som jag redan antytt att han kom att omfatta.

Vi ska nu granska själva den namnteoretiska grunden för *Tractatus'* teori och presentera några svårigheter med den. Till en början kommer resonemanget kanske att verka vara oberoende av argumentationen kring den ontologiska strukturlikhetsrelationen, men senare kommer de två tankelinjerna att visa sig vara nära sammanhörande.

6. Namnet och dess betydelse

Bildteorin i *Tractatus* säger: en sats framställer ett sakläge, om och endast om namnen i satsen betecknar saklägets föremål *och* är konfigurerade på samma sätt som dessa. Vi har ägnat en stor del av framställningen hittills åt en diskussion av de två sammankopplade frågorna: Förutsätter Wittgenstein att universalier (egenskaper och relationer) har namn?, respektive Är ett sakläge konfigurerat genom “vanliga” relationer (och egenskaper), eller genom ontologiska “relationer”? De två, likaledes sammankopplade, frågeställningar som vi nu skall behandla kan lyckligtvis diskuteras någorlunda oberoende av svaret på de två första frågorna. De är: Vad innebär det att namnet betyder objektet?, och Hur lär vi oss namnens betydelse?

Anledningen till detta oberoende står att finna i det resonemang som vi förde i avsnitt 5.9. Om en sats framställer ett sakläge genom ontologisk strukturlikhet, kan vi i princip göra reda för dess mening genom att redogöra för namnens mening. Om vi istället antar att satsen framställer sakläget genom ”vanlig” isomorfi (dvs isomorfi mellan domäner av individer, och med avseende på en viss tillordning mellan en språklig och en icke-språklig relation), så är satsens mening inte given genom att dess namn representerar vissa objekt; meningen bestäms också av *vilken* tillordning $R \leftrightarrow R^*$ som gäller för just den sats som det handlar om. (Här

ska man observera att $\langle R, R^* \rangle$ kan vara ett par av enständiga egenskaper; annars kan vi ju inte göra reda för subjekt-predikatsatsers funktion i denna teori.) Vi kan då ställa två frågor som är helt parallella med dem som vi nyss ställde angående namns funktion: Vad innebär det att en relation tillordnas – *retyder* – en annan?, och Hur lär vi oss de relevanta tillordningarna?

Ett *Tractatus*-exegetiskt problem är nu att Wittgenstein inte explicit kopplar ihop frågan om namnrelationens natur med frågan om *retydelse*. I de partier av *Tractatus* som mest tycks tala för en tolkning i termer av ”vanlig” isomorfi, så omtalas ju den tillordning som en given isomorfi bygger på som ”projektionsregeln”. Vi har redan citerat § 4.0141 (sid. 28 ovan) och upprepar bara en central del:

4.0141 Att det finns en allmän regel, genom vilken musikern kan erhålla symfonin från partituret /.../ däri består den inre likheten mellan dessa skenbart så olika företeelser. Och den regeln är lagen för den projektion, som projicerar symfonin på notspråket. ...

Några textställen antyder att projektionsreglerna är något som vi måste lära oss. Det resonemang som leder fram till 4.0141 fångas av följande två urklipp:

4.002 ... Språket förkläder tankarna. Närmare bestämt så, att man från klädernas yttre form inte kan sluta sig till formen hos den klädda tanken; eftersom klädernas yttre form är skapad utifrån helt andra mål än att avslöja kroppens form.
De tysta avgörandena om förståelsen av vardagsspråket är enormt komplicerade.

/.../

4.011 Vid första påseende verkar en sats – exempelvis som den står tryckt på ett papper – inte vara någon bild av den verklighet som den handlar om. Men inte heller notskriften förefaller vid första påseende vara en bild av musiken...

Lägger vi här ihop det som står i de tre citaten, så inser vi både att det finns projektionsregler för språkliga satser och att de faller under det som i 4.002 omtalas som ”de tysta avgörandena om förståelsen av vardagsspråket”. Det torde innebära att projektionsreglerna, liksom namnens betydelse, hör till det vi lär oss när vi lär oss språket. Och konstigt vore det väl annars.

Det finns, som vi strax skall se, en explicit (om än summarisk) diskussion i *Tractatus* kring frågan *hur* vi lär oss namns betydelse. Det finns däremot ingen motsvarande diskussion kring hur vi lär oss de relevanta projektionsreglerna, i exemplet bland annat att *längre upp på notlinjen* ska motsvaras av *högre i tonhöjd*. Detta *skulle* naturligtvis kunna bero på att Wittgenstein *inte* betraktar dessa två frågor om språkinläring som nära samhöriga. Men en mycket rimligare tolkning är att han alltid tänkte i termer av ontologisk strukturlikhet, och därför självklart inkluderade projektionsreglerna bland namnrelationerna när de senares natur var på tapeten. Å andra sidan – och det var hit jag ville komma med påståendet om oberoende mellan frågor – så måste en diskussion om projektionsreglernas och namnens natur innebära många gemensamma överväganden *även* om *retydelse* *inte* skall betraktas ett specialfall av namns referens. Oberoende av *Tractatus*-exegetikens subtiliteter kommer jag fortsättningsvis därför inte att diskutera frågorna kring projektionsreglernas natur separat, utan betraktar dem som i allt väsentligt avklarade i och med att de parallella frågorna om namnrelationens natur har belysts.

6.1 Vad är ett namn, och vad betyder det att ett namn betyder ett föremål?

En av de saker som kan förvåna Tractatus' läsare är att det står så litet om vad för slags företeelse ett namn är och vad det innebär att det är ett namn. Där anges visserligen ett antal egenskaper som namn och namnrelationen har, men dessa angivelser är mer att betrakta som abstrakta kravspecifikationer för att något ska platsa i Wittgensteins språk teori än som svar på frågan: vad uppfyller kraven på ett namn? Jag ska förklara vad jag menar med detta.

Vi vet för det första att satsen, likaväl som det den framställer, är ett faktum och att namnet är en konstituent i detta faktum. Namnet är därför ett *ting* eller *föremål* i *Tractatus*' mycket speciella mening av denna term – det är enkelt, och det existerar i alla möjliga världar. Vidare har satsen den logiska formen gemensam med det den framställer, eller med andra ord: namnen är konfigurerade på samma sätt som de ting de representerar. Detta implicerar att namnen måste vara av samma ontologiska kategori som de föremål de representerar: individer måste representeras av individer, enställiga egenskaper (i den mån de kan betraktas som ting) av enställiga egenskaper, tvåställiga relationer (i samma mån) av tvåställiga relationer osv. Utöver detta vet vi inte mer än vad vi vet om Tractatus' ting i allmänhet, det vill säga ganska lite.

När det gäller relationen mellan namnet och det benämnda är de upplysningar vi får inte särskilt upplysande. För att åter citera ett par av de paragrafer som introducerar bildteorin:

2.13 Föremålen motsvaras i bilden av bildens element.

2.131 I en bild är bildens element representanter för föremålen.

...

2.1514 Den avbildande förbindelsen består i tillordningarna mellan bildens element och föremålen.

Dessa paragrafer säger egentligen inte mer än att bildteorin förutsätter en viss motsvarighet eller tillordning mellan element i bilden och det den avbildar. Vi får inte veta mycket mer om denna tillordnings natur, vare sig här eller någon annan stans i *Tractatus*. Det är viktigt att läsaren här kommer ihåg att en hänvisning till en isomorfi givet *någon* tillordning, ej specificerat vilken, ger en alldeles för svag teori. Tillordningen måste bestämmas för att bildteorin ska ha någon substans. Men de enda bestämmingar texten erbjuder är i form av konkreta, rumsliga metaforer:

2.1511 Bilden är förknippad *så* med verkligheten; den når fram till den

2.1512 Den läggs an mot verkligheten som en måttstav.

...

2.1515 Dessa tillordningar är liksom bildelementens känselspröt, med vilka bilden berör verkligheten

Något senare kan vi visserligen läsa att motsvarigheten mellan elementen i en *språklig* bild och elementen i det den avbildar kan beskrivas som att

3.203 Namnet betyder föremålet. Föremålet är dess betydelse.

men inte heller detta ger förstås någon upplysning om vår huvudfråga i det här avsnittet: alltså vad det *innebär* att ett visst namn har ett visst föremål som sin betydelse. Detta är särskilt beklagligt eftersom vi säkert vet att namnen i *Tractatus* inte kan identifieras med det vi vanligen uppfattar som namn. Därför kan vi inte få någon säker ledning beträffande namnrelationens natur genom att aktualisera vad vi vet om vanliga namn.

6.2 Hur lär vi oss namns betydelse?

Tyvärr är *Tractatus* nästan lika icke-upplysande om hur vi lär oss namnens betydelser som om vad det innebär att ett ord betyder något. Några centrala, men delvis svårbegripliga textställen av relevans för frågan är följande:

3.26 Ett namn kan inte dissekeras vidare genom en definition: det är ett urtecken.

...

3.262 Det som inte kommer till uttryck i tecknen visas genom deras användning. Det som tecknen sludrar över, det säger deras användning klart.

3.263 Urtecknens betydelser kan förklaras genom förtydliganden /Erläuterungen/. Förtydliganden är sats, som innehåller urtecknen. De kan alltså bara förstås, om dessa teckens betydelser redan är kända.

3.3 Endast satsen har mening; endast i satsammanshanget har ett namn betydelse.

(Kommentarer till 3.262 följer lite senare.) Den första paragrafen här, alltså 3.26, poängterar att inte alla ord kan ges verbala definitioner. Det har därför ibland föreslagits att 3.263 handlar om vad man brukar kalla *ostensiva* eller *utpekande* ordförklaringar, dvs. en procedur där man pekar på ett objekt (som kan vara ett universale) och samtidigt anger dess namn. Man kanske pekar på en lampa och säger "Lampa". (Alla som har barn har nog gjort detta ett antal gånger.) Det bästa stödet för den tanken är att Wittgenstein ägnar stort utrymme i sin *senare* filosofi åt diskussioner av ostensiva ordförklaringars natur. Det finns dock ingen direkt textbevis för att den aktuella paragrafen i *Tractatus* skulle syfta på ostensiva ordförklaringar, och det aktuella textstället utesluter ostensiva förklaringar av den angivna, enkla typen. En enkel ostensiv ordförklaring är ju inte "en sats som innehåller urtecken", och den sista meningen i 3.262 blir helt obegriplig i denna tolkning.

En annan möjlighet är att – i ljuset av paragraf 3.3 – tolka de två första meningarna i 3.263 som att man alltid lär sig betydelsen hos enskilda ord genom att lära sig meningen hos hela satsen. Kanske handlar det om en slags generaliserad ostensiv procedur, där lärlingen primärt lär sig sambandet mellan två fakta – ett satsfaktum och ett observerbart faktum i världen? Det enklaste fallet skulle kunna vara när man säger "Det där är en lampa" i avsikt att barnet ska förstå inte bara syftningen på den där individuella saken och den universella egenskapen att vara en lampa, utan också vilken konfiguration av dessa föremål som avses (nämligen att det där *är* en lampa).

Problemet är dock att den sista meningen i 3.263 är svår att ge någon begriplig innebörd även under den sistnämnda tolkningen. Den verkar ju innebära att man för att tillägna sig ett ords

betydelse redan måste veta vad det betyder! Och det verkar utesluta båda de föreslagna tolkningarna. Emellertid är den aktuella meningen *så* paradoxal i sin bokstavliga tolkning, att man bör anta att det inte var Wittgensteins avsikt att den skulle tolkas bokstavligt. En rimlig icke-bokstavlig tolkning är att en förståelse av satsens mening och en förståelse av urtecknens betydelser förutsätter varandra – ingendera kan förekomma utan den andra. En fördel med denna läsning är att den går väl ihop med den nyss föreslagna idén om en generaliserad ostensiv procedur.

Det finns dock som nämnts ingen direkt evidens för att 3.623 överhuvudtaget skulle handla om ostensiv språkinläring. Istället för att spekulera i andra tolkningsmöjligheter ska vi nu ta en titt på ett annat, högtintressant textställe som belyser frågan om hur namn får sin betydelse, nämligen de paragrafer om ”den fullständigt generaliserade satsen” som vi nämnde redan i avsnitt 4.1 (s. X). Låt oss denna gång citera dem:

5.526 Vi kan beskriva världen fullständigt med hjälp av fullständigt generaliserade satser, det vill säga utan att i förväg tillordna något enda namn ett bestämt föremål.

Och för att sedan komma till det vanliga uttryckssättet måste man helt enkelt efter ett uttryck ”Det finns ett och endast ett x , som...” säga: Och detta x är a .

5.5261 En fullständigt generaliserad sats är som alla andra satser sammansatt. (Detta visar sig därigenom att vi i ”($\exists x, \varphi$). φx ” måste nämna ” φ ” och ” x ” separat. Båda står, oberoende av varann, i betecknande relationer till världen, precis som i den icke generaliserade satsen.)

...

Den lilla formeln inne i paragraf 5.5261 utläses som ”Det finns ett objekt x och en egenskap φ sådana att x har φ ”. I avsnitt 4.1 använde vi paragrafen som evidens för att Wittgenstein såg egenskaper som ting och (därför) predikatsymboler som namn. Vad vi ska uppmärksamma nu är att en fullständigt generaliserad sats i *Tractatus*’ mening inte innehåller några *specifika* predikatsymboler. Satsen kvantifierar nämligen inte bara över individer (x) utan också över egenskaper (φ). I övrigt följer Wittgensteins tankegång helt mönstret från Russell’s teori om bestämda beskrivningar. Det verkligt intressanta är att Wittgenstein uppenbarligen anser att en uppsättning av fullständigt generaliserade satser kan användas för att identifiera specifika ting, och därför för att introducera namn på dem. Hur kan det vara möjligt? ”Kungen av Sverige år 2010” kan peka ut en individ eftersom det finns en och endast en individ som har den egenskap som anges i beskrivningen. Men kan man peka ut ett objekt genom en beskrivning, som inte anger *några* specifika egenskaper hos det?

Den lilla formeln som finns inbakad i 5.5261 räcker uppenbarligen inte för detta ändamål. Det finns många *objekt som har någon egenskap*, och satsen ”Det finns ett och endast ett par $\langle x, \varphi \rangle$ sådant att x har φ ” är därför falsk. Men anta nu att vi lägger till beskrivningar av en mängd relationer som x har till andra objekt, fortfarande i form av existenssatser och utan att nämna dessa relationer och objekt vid namn. Kanske är det inte så många objekt x som både *har någon egenskap* och *har så-och-så många olika relationer till si-och-si många olika objekt*? Det vill säga, det kanske inte finns så många individer x som ingår i konfigurationer som sammantaget har just denna övergripande, komplexa *logiska form*. Det kanske inte heller finns så många *relationer* som relaterar just så många objekt, som i sin tur har *si* många andra relationer till... och så vidare. Läger vi på tillräckligt många beskrivningar så når vi till slut, säger *Tractatus* 5.5261, en punkt där det bara finns ett x som ”platsar” på ett visst ställe i den superkomplexa logiska form som vår totala beskrivning framställer! Nu är det läge att döpa

detta x till "a". Genom en sådan superkomplex men helt generaliserad beskrivning kan vi, menar Wittgenstein uppenbarligen, unikt peka ut inte bara specifika individer utan också specifika egenskaper och relationer, och sedan ge namn åt vart och ett av de ting som vi sålunda identifierat.

Vi kan nu anknyta till diskussionen om ostensiva definitioner. En person som har omedelbar överblick över *alla* fakta, och som av en annan person presenteras med den väldiga världsformel som beskrivs i 5.526, kan jämföra dess logiska struktur med världens, och sedan i världens struktur identifiera alla de individer och universalia som formeln entydigt karakteriserar. Den som presenterar formeln kan sedan meddela vilka namn dessa individer och universalia ska ha, utan risk att namnen får fel referenter. Världsformeln har således en funktion, som närmast kan jämföras med pekgesten i en ostensiv ordförklaring!

Wittgensteins tanke kan verka fantastisk i betydelsen totalt verklighetsfrämmande. Det är klart att ingen människa någonsin har eller kommer att få den överblick över *alla* fakta som 5.526 tycks kräva. Och även om någon skulle få en sådan överblick, vad är det som säger att den stora, generaliserade världsformeln faktiskt entydigt pekar ut några som helst föremål? Men man bör för det första notera att resonemanget inte kräver att den fullständigt generaliserade satsen byggs ut till en hel världsformel. Kanske kan man unikt karakterisera objekt genom deras plats i betydligt mer anspråkslös logisk struktur? För det andra behöver inte den "överblick" som krävs vara en direkt observation. Gud kanske *ser* världen och världsformeln bredvid varandra och kan omedelbart notera motsvarigheterna, men för en mänsklig användare handlar det kanske snarare om att anknyta sina *samlade kunskaper* om världen – hur de än insamlats – till en abstrakt formel.

Vi lämnar därmed Wittgensteins teori om den fullständigt generaliserade satsen. Tre betydelsefulla filosofer har dock efter honom tagit upp grundtanken från *Tractatus* 5.623 och – bland annat – använt dem för att belysa hur meningen hos termer bestäms. Jag ska säga några ord om var och en av dem.

Wittgensteins vän F.P. Ramsey, som dog alltför ung 19XX, är central i sammanhanget. Antag att vi har att göra med en vetenskaplig teori T, som innehåller ett antal "teoretiska termer" – dvs termer för icke-observerbara storheter – men som också har vissa konsekvenser på de observerbara planet. Ramsey påpekar i en berömd uppsats att T kan ersättas med en teori T' där man existenskvantifierar över alla de icke-observerbara storheterna, *utan att de observerbara konsekvenserna förändras*. En sådan generalisering T' av en teori T brukar sedan dess kallas "Ramsey-satsen" till T. Vad som är intuitivt tilltalande med Ramseys förslag är att man med tillgång till Ramsey-satsen inte längre behöver befatta sig med frågan om de icke-observerbara storheternas natur. T' säger i princip att dessa storheter kan vara vad som helst, bara de uppfyller teorin T.

En annan viktig filosof som tänker i samma banor som Wittgenstein i *Tractatus* är Rudolf Carnap, en av den logiska empirismens portalfigurer. I ett berömt avsnitt i sin bok *Världens logiska uppbyggnad* (1928) hävdar han att vetenskapen i princip endast befattar sig med "strukturbeskrivningar". Med detta avser han precis det som Wittgenstein kallar "fullständigt generaliserade satser". (Den som vill ha goda illustrationer till detta begrepp kan med fördel hämta dem från Carnaps bok!) All direkt referens till föremål och egenskaper som vi anser oss ha bekantskap med i vardagen är eliminerade i en sådan strukturbeskrivning. Carnap ansåg sig med detta ha funnit en väg att göra vetenskapen mindre subjektiv.

Betydligt senare (1970) förde David Lewis diskussionen vidare genom att visa, att man med hjälp av Ramsey-satsen till en teori under vissa villkor kan *definiera* de teoretiska termerna i teorin. Man använder helt enkelt – återigen! – Russells analys av bestämda beskrivningar och pekar ut de icke-observerbara storheterna som ”*de* storheter som tillsammans gör teorin T’ sann”. Skillnaderna gentemot Wittgensteins tes i *Tractatus* 5.263 är för det första att T’ inte är en gigantisk ”världsformel” utan en vetenskaplig teori. För det andra antas T’ ha en mängd observerbara konsekvenser som kan beskrivas på ett icke-generaliserat sätt, dvs. man har specifika beteckningar på observerbara individer, egenskaper och relationer. Detta snävar påtagligt in möjligheterna för en uppsättning icke-observerbara storheter att göra teorin T’ sann, jämfört med det fall då det handlar om en *ren* strukturformel som i *Tractatus* eller i *Världens logiska uppbyggnad*. Med andra ord, förhoppningarna att en relativt kort formel ska kunna användas för att unikt identifiera de teoretiska storheterna växer när den helt abstrakta arsenalen från *Tractatus* 5.263 kompletteras med fixa observationstermer.

Det skulle föra alldeles för långt att diskutera den vidare betydelsen av Ramsey’s, Carnap’s och Lewis’ idéer. Vi avslutar därför diskussionen om språkinlärning enligt *Tractatus* här.